॥ श्री ॥

ब्रह्मनित्यकर्म

प्रथमं पुस्तकं

श्री शुक्लयजुर्वेदीय माध्यन्दिन वाजसनेय द्विजोपयोगी
संक्षिप्त प्रातर्विधि, त्रिकालसंध्या, संक्षिप्त
यज्ञोपवीतधारण प्रयोग सहित देवपूजा
ब्रह्मयज्ञ, नित्यतर्पण पृष्ठोदेवी
विधानोक्त वैश्वदेव तथा
भोजनप्रयोग.

આહ્નિક સૂત્રાવળી, ધર્મસિંધુ ઇત્યાદિના
આધારે સંશોધન કરી

પ્રકાશક કર્તા:—જયકૃષ્ણ પ્રેમશંકર શુક્લ
પારેખ ફળીયું, રાંદેર.

પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૮૧ સને ૧૯૨૫

કીંમત ૪ આના

श्री

ब्रह्मनित्यकर्म

श्री शुक्लयजुर्वेदीय माध्यन्दिन वाजसनेय द्विजोपयोगी
संक्षिप्त प्रातर्विधि, त्रिकालसंध्या, संक्षिप्त
यज्ञोपवीतधारण प्रयोग सहित देवपूजा
ब्रह्मयज्ञ, नित्यतर्पण पृष्ठोदिवी
विधानोक्त वैश्वदेव तथा
भोजनप्रयोग.

આચરણી તથા જાણવાયોગ્ય પ્રસંગો સહિત સટિક.

सन्ध्या स्नानं जपो [illegible] ध्यायो देवतार्चनम् ।
वैश्वदेवोऽतिथेयश्च षट् कर्माणि दिनेदिने ॥

સંધ્યાવંદન, હોમ, જપ, દેવાર્ચન, સ્વાધ્યાય,
વૈશ્વદેવ-અતિથેય, નિત, દ્વિજષટ્કર્મ ગણાય.

કર્તા અને પ્રકાશક.
જયકૃષ્ણ પ્રેમશંકર શુકલ.
રાંદેર, પારેખફળીઆ.
પ્રથમાવૃત્તિ-પ્રત ૧૦૦૦
સંવત. ૧૯૮૧ સને. ૧૯૨૫
કીંમત. ૦-૪-૦

મુદ્રક:—ભદ્રશંકર મંછારામ ભટ્ટ.
મુદ્રણસ્થાન, કળામય પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સ, ખાંડ બજાર, સુરત.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ब्रह्मनित्यकर्म

॥ अथ प्रातर्विधिप्रारंभः ॥

બ્રાહ્મ[1] મુહૂર્તને વિષે જાગૃત થઇ નારાયણ, રામકૃષ્ણ ઇત્યાદિ પોતાના ઇષ્ટદેવના નામનું સ્મરણ કરવું. પછી બેઠા થઇ **નેત્રશુદ્ધિ કરવી** (આંખ ચોળવી) પછી પોતાના બેઉ હાથની હથેળી જોતાં નીચેનો શ્લોક ભણવો.

> **कराग्रे वसते लक्ष्मीः करमध्ये सरस्वती ।**
> **करमूले स्थितो ब्रह्मा प्रभाते करदर्शनम् ॥ १ ॥**

---

१ ब्राह्ममुहूर्तः—विष्णुपुराणे—रात्रौ पश्चिमयामस्य मुहूर्तो यस्तृतीयकः । स ब्राह्म इति विहितः स प्रबोधने ॥ १ ॥ पंच पंच उषःकालः सप्तपंचारुणोदयः अष्टपंच भवेत्प्रातस्ततः सूर्योदयः स्मृतः ॥ २ ॥ રાત્રીના ચોથા પોહોરના ત્રીજા મુહૂર્તથી બ્રાહ્મ મુહૂર્ત કહેવાય છે. ૧. ૫૫ ઘડીથી ઉષઃકાળ; (૫૭ ઘડીથી અરૂણોદય; ૫૮ થી પ્રાતઃકાળ;) ત્યારપછી સૂર્યોદય જાણવો. ૨ ब्राह्मे मुहूर्ते या निद्रा सा पुण्यक्षयकारिणी । तां करोति द्विजो मोहात्पादकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ બ્રાહ્મ મુહૂર્તે ઉંઘવાથી પુણ્ય નાશ પામે છે ઇ૦

પછી પથારીમાંથી ઉઠી, પૃથ્વી ઉપર પગ મૂકતાં તેની ક્ષમાપ્રાર્થના કરવી, ત્યાં નીચેનો શ્લોક બોલવો.

समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमंडले ।
विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं क्षमस्व मे ॥

પછી વિટ્મૂત્રોત્સર્ગ (મળમૂત્રશુધ્ધિ) કરી યથાવિધિ [1]હાથપગ ધોઈ આઠ[2] કોગળા ચોખ્ખા પાણીથી કરવા.

---

१ मृत्तिकाप्रमाणम्-भृगुः—द्वे लिंगे मृत्तिके देये गुदे पंच करे दश । उभयोः सप्त दातव्या विट्शौचे मृत्तिका स्मृता ॥ બે વાર લિંગે, ગુદે પાંચ વાર, ડાબે હાથે દશ વાર અને પછી બેઉ હાથને સાતવાર મૃત્તિકા (માટી) દઈ ધોવા, એવું વિટ્ શૌચને વિષે મૃત્તિકાનું પ્રમાણ છે. વળી મૂત્રત્યાગ કર્યા પછી લિંગે એકવાર, ડાબે હાથે ત્રણ વાર અને બેઉ હાથે બેવાર એ પ્રમાણે માટી લગાડી ધોઈ નાંખવા; બેઉ પગને ત્રણવાર પાંચવાર માટી લગાડી ધોવા. વીર્યપાત થાય તો મૂત્ર કરતાં બમણી અને મૈથુન સમયે ત્રમણી શુદ્ધિ કરવી.

२ गंडूषविधिः—नागदेवः—मूत्रे पुरीषे भुक्त्यन्ते रेतःप्रस्रवणे तथा । चतुरष्टद्विषट्षोडशगण्डूषैः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ મૂત્રને વિષે ૪, મળોત્સર્ગને વિષે ૮, ખાધા પછી ૧૨, વીર્યસ્ખલનપછી ૧૬ કોગળા (ડાબે પાસે) કીધાથી શુધ્ધિ થાય.

પછી દંતધાવન (દાતણ) કરી મુખશુદ્ધિ કરવી. પછી નીચેનો મંત્ર ભણી શરીરે પાણી છાંટી દેહશુદ્ધિ કરવી.

अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा ।
यः स्मरेत्पुंडरीकाक्षं स बाह्याभ्यंतरः शुचिः ॥

પછી સ્નાન કરવું. ત્યાં નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો. આચમન કરી (સૂર્યાભિમુખે) જમણા હાથમાં પાણી લઈ

स्नानसंकल्पः—अद्य पूर्वोच्चरित एवं गुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यति ा अमुक[1] मासे अ० पक्षे अ० तिथौ अ० वासरान्वितायाम्--मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम इह जन्मनि कायिक वाचिक मानसिक सांसर्गिक—चतुर्विध-पापक्षयार्थं त्रिविधतापशमनार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रातःस्नान-महं करिष्ये —એમ ભણી પાણી મૂકી દેવું, પછી તીર્થપ્રાર્થના કરવી. (तीर्थप्रार्थना)—[2]गंगे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति । नर्मदे सिंधु कावेरि जलेऽस्मिन् संनिधिं कुरु ॥

---

૧ જે માસ પક્ષ તિથિ વગેરે હોય તે કહેવું જેમ—आषाढ मासे शुक्लपक्षे एकादश्यां भौमवासरान्वितायां

ગંગા, યમુના, ગોદાવરી સરસ્વતી, નર્મદા સિંધુ અને કાવેરી ઇત્યાદિ સર્વ નદીઓ જળને વિષે સાન્નિધ્ય થઈ રહો.

આ ત્રણ મંત્ર ભણ્યા પછી સર્વાંગે સ્નાન કરવું. પછી પહેરેલું બીજું વસ્ત્ર બદલી માથા ઉપરથી[1] (ઉપલે ભાગે) કાઢી લઈ નીચોવવું. પછી ઉપવસ્ત્ર ખભે નાંખી શિખા બાંધી સંધ્યાને વિષે તત્પર થવું.

---

१ प्रयोगपारिजाते—स्नानं कृत्वार्द्रवस्त्रं तु ऊर्ध्वमुत्तारयेद्द्विजः। आर्द्रवस्त्रमधस्ताच्चेत्पुनः स्नानेन शुद्धयति ॥ १ ॥ वृद्धमनु —निष्पीड्य स्नानवस्त्रं तु पश्चात्संध्यां समाचरेत। अन्यथा कुरुते यस्तु स्नानं तस्याफलं भवेत ॥ २ ॥ સ્નાન કરીને દ્વિજે બીજું વસ્ત્ર ઉપરથી કાઢવું, જો નીચેથી કાઢે તો પાછું સ્નાન કરે શુચિ થાય. ૧. સ્નાન કરેલું વસ્ત્ર નીચોવ્યા પછી સંધ્યા કરવી એમ ન કરે તો સ્નાન અફળ થાય (ફરી સ્નાન કરવું પડે) ૨

॥ अथ गायत्रीमंत्रः ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् । *

---

* शब्दार्थ—गायन्त त्रायते અર્થાત્ ગાનારાઓને—જપકરનારને તારે છે તે. पदार्थ ॐ એ એકાક્ષર બ્રહ્મવાચક ઇશ્વરનું મુખ્ય નામ છે, એને પ્રણવ કહે છે. भू ભૂલોક-પૃથ્વી, भुव ભુવલોક—અંતરીક્ષ, સુમેરૂના શિખરથી તે ધ્રુવપર્યંત, स्वः સ્વર્ગલોક—ધ્રુવથી ઉપર, भूर्भुवः स्वः અર્થાત્ ત્રિલોકવ્યાપક, વા—सत्—चित्—आनंद અર્થાત્ સચ્ચિદાનંદ, तत्—તે, सवितु—સવિતાનુ, वरेण्यं—શ્રેષ્ઠ, भर्गः—તેજ-જ્ઞાનસ્વરૂપ સર્વ પાપને ભસ્મ કરનાર, देवस्य—દેવનું-પ્રકાશ સ્વરૂપનું, धिमहि—અમે (લોકો) ધ્યાન કરિયે છિયે, धियः—(ધર્મ) બુદ્ધિને—કર્મોને, यः—જે, नः—અમારા (લોકોના)-જપ કરનારના, प्रचोदयात्—પ્રેરણા કરે.

भावार्थ—ॐ भूःभुवःस्वः ॐ तत् सवितुः देवस्य वरेण्यं भर्गः धीमहि यः नः धियः प्रचोदयात्—જે બ્રહ્મસ્વરૂપ (સચ્ચિદાનંદ) ત્રિલોકવ્યાપક સવિતા દેવ-પ્રકાશ સ્વરૂપ-તેનું અતિ ઉત્તમ એવું જે તેજ તેનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ. તે અમારી બુદ્ધિને વા કર્મોને પ્રેરણા કરે અર્થાત્ ધર્મમાર્ગમાં યોજે.

गायत्रीमाहात्म्य-छन्दोगपरिशिष्टे-सर्वेषामेव वेदानां गुह्योपनिषदां तथा । सारभूता तु गायत्रि नि[illegible] ॥ [illegible]णो मुखात् ॥ १ ॥ कूर्मपुराणे—गायत्रीं चैव वेदांश्च तुलया समतोलयत् । वेदा एकत्र सांगास्तु गायत्री

चैकतः स्मृता ॥ २ ॥ સઘળા વેદ અને ગુહ્ય ઉપનિષદનો સારભુત એવી બ્રહ્માના મુખથી નિકળેલી ગાયત્રી છે. ૧ ગાયત્રી અને વેદની તુલા કરી તો એક તરફ અંગસહિત વેદ અને એક તરફ ગાયત્રી સ્થિર થઇ. ૨.

संध्याव्याख्या—नागदेव—अहोरात्रस्य यः संधिः सूर्यनक्षत्रवर्जितः। सा तु संध्या समाख्याता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ સૂર્ય અને નક્ષત્રો નહિ દેખાતાં હોય એવો દિવસ અને રાત્રિની સંધિનો વખત તેને તત્ત્વદર્શી મુનિઓ સંધ્યા કહે છે. આ સંધિઓ વખતે રુડે પ્રકારે પરિબ્રહ્મ સચ્ચિદાનંદનું ધ્યાન કરવું; તેનું નામ સંધ્યોપાસન—સંધ્યા.

संध्यास्तुतिः-विश्वामित्रकल्पे-विप्रो वृक्षस्तस्य मूलं च संध्या वेदः शाखा धर्मकर्माणि पत्रं। तस्मान्मूलं यत्नतो रक्षणीयं छिन्ने मूले नैव शाखा न पत्रं ॥ १ ॥ २—ॐकारप्रौढमूलः क्रमपदसहितश्छन्दविस्तीर्णशाखो ऋक्पत्रः सामपुष्पो यजुरधिकफलोऽथर्वगन्धं दधानः। यज्ञच्छायासमेतो द्विजमधुपगणैः सेव्यमानः प्रभाते मध्ये सायं त्रिकालं सुचरितचरितः पातु वो वेदवृक्षः ॥ બ્રાહ્મણ એ એક વૃક્ષ, તેનું મૂળ સંધ્યા; શાખાઓ વેદ અને ધર્મ કર્મ ઇત્યાદિ પત્ર; માટે મૂળ જે સંધ્યા તેનું યત્ને કરીને રક્ષણ કરવું; જો મૂળ છેદાયું તો પછી શાખા પણ નહિ અને પત્ર પણ નહિ. ૧ ૐકાર છે પ્રૌઢ મુળ જેનું, ક્રમપદ સહિત છંદ છે ફેલાયલી શાખાઓ જેની; ઋગ્વેદ એ પત્ર, સામવેદ એ પુષ્પ, યજુર્વેદ એ ફળ અને અથર્વવેદ એ સુગંધ દાયક છે જેનાં, યજ્ઞ છે છાયા જેની, અને દ્વિજરૂપી ભ્રમરનો સમૂહ એણે પ્રાતઃ મધ્યાન્હ અને સાયં એ ત્રણે કાળને વિષે સારા આચરણે કરીને સેવેલું છે જેને એવું જે વેદવૃક્ષ તે અમારૂં રક્ષણ કરો.

સંધ્યાનો વખત—उत्तमा तारकोपेता मध्यमा लुप्ततारका । अधमा सूर्यसहिता प्रातःसंध्या त्रिधा मता ॥ १ ॥ उत्तमा सूर्यसहिता मध्यमा लुप्तभास्करा । अधमा तारकोपेता सायंसंध्या त्रिधा मता ॥ २ ॥ પ્રાતઃકાળે તારા દેખાતા હોય ત્યારે સંધ્યા આરંભવી એ ઉત્તમ, તારા લોપ થયા પછીની મધ્યમ અને સૂર્ય દેખાયા પછીની કનિષ્ઠ—એવી ત્રણ પ્રકારની પ્રાતઃસંધ્યા. ૧ (તેમજ) સાયંકાળે સૂર્ય દેખાતા છતાં આરંભવી એ ઉત્તમ, સૂર્યાસ્ત પછીની મધ્યમ અને તારા દેખાયા પછીની કનિષ્ઠ એવી ત્રણ પ્રકારની સાયંસંધ્યા. ૨. મધ્યાન્હ સંધ્યાને માટે દોઢ પહોર દહાડો ચડે ત્યાર પછીનો વખત ગણાય- स्वकाले सेविता नित्यं संध्या कामदुधा भवेत । अकाले सेविता सा च संध्या वन्ध्या वधूरिव ॥ પોતાના યોગ્ય કાળને વિષે જો સંધ્યાનું સેવન થાય તો તે કામદુધા જેવી ઇચ્છિત પદાર્થને આપવાવાળી છે, પણ કાળ ઉલ્લંઘન થયા પછી સેવન કરેલી સંધ્યા વાંઝણી સ્ત્રી જેવી છે (કોઈ ફળને આપતી નથી) માટે—(वसिष्ठः)—कालातिक्रमणे चव त्रिसन्ध्यमपि सर्वदा । चतुर्थो च प्रकुर्वीत भानोरर्घ्यं निवृत्तये ॥ १ ॥ યોગ્ય કાળનું ઉલ્લંઘન થાય તો પ્રાશ્ચિત્તાર્થે એક અર્ઘ્ય વધારે આપવો.

संध्यामुपासते ये तु निष्पापा ब्रह्मलोकगाः ॥ अन्यकर्मफलं नास्ति संध्याहीनेषु चिन्वतः ॥ १॥ संध्या येन न विज्ञाता संध्या नैवाप्युपासिता । जीवमानो भवेच्छूद्रो मृतः श्वा जायते ध्रुवम् ॥ २ ॥ જે સંધ્યાનું ઉપાસન કરે તે નિષ્પાપ થઈને બ્રહ્મલોક પામે છે અને જે સંધ્યા નથી કરતો તે અપવિત્ર થઇ તેને અન્ય કર્મનું ફળ મળતું નથી. ૧ જેણે સંધ્યાને જાણી નહિ અને જેણે સંધ્યાનું ઉપાસન ન કીધું તે જીવતાં શૂદ્ર જેવો થઇ જાય છે અને મુવા પછી નિશ્ચય કૂતરાનો અવતાર પામે છે. (માટે બ્રહ્મત્વ જાળવવાને સંધ્યાની મુખ્ય આવશ્યકતા છે. નદી ઇત્યાદિ તીર્થ હોય તો તીર્થ ઉપર સંધ્યા કરવી એ શ્રેષ્ઠ છે).

॥ त्रिकालसंध्याप्रयोगः ॥

अथप्रातःसंध्यारंभः—સ્નાન કર્યા પછી ધોએલું વસ્ત્ર પહેરી, શુદ્ધ ઉપવસ્ત્ર[1] ડાબે ખભે નાખી, શીખા[2] કાછડી[3] બાંધ, સંધ્યાનાં પાત્ર[4] સાહિત્ય લઈ,

---

[1] विष्णुपुराणे—होमदेवार्चनाद्यासु क्रियासु पठने तथा । नैकवस्त्रः प्रवर्तेत द्विजो नाचमने जपे ॥ હોમ, દેવપૂજા આદિ ધર્મક્રિયા; પઠન, આચમન; જપ ઇત્યાદિ કર્મને વિષે દ્વિજે એક વસ્ત્ર રહેવું નહિ. (ઉપવસ્ત્ર રાખવું).

[2] स्नाने दाने जपे होमे संध्यायां देवतार्चने । शिखाग्रन्थि विना कर्म न कुर्याद्व कदाचन ॥ १ ॥ आसने शयने सङ्गे भोजने दंतधावने । शिखामुक्तिं सदा कुर्यादित्येतन्मनुरब्रवीत् ॥ २ ॥ સ્નાન, દાન, જપ, હોમ, સંધ્યા, દેવપુજા, ઇત્યાદિ કર્મ શિખા બાંધ્યા વગર કદી ન કરવાં ॥ ૧ ॥ બેસવું. સુવું, સંગ, ભોજન, દાતણ એટલે પ્રસંગે હંમેશાં શિખા છોડી નાંખવી. એવું મનુએ કહેલું છે. ॥ ૨ ॥

[3] मुक्तकच्छस्तु यो विप्रो धरण्यां पादतश्चरेत् । पदे पदे सुरापानं प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ જે વિપ્ર છુટી કાછડીએ પૃથ્વીપર ડગલાં ભરે, તેને ડગલે ડગલે સુરાપાનનું પાપ લાગે, જે ટાળવાને પ્રાયશ્ચિત નથી.

[4] मरीचिः—गोकर्णाकृतिवत्पात्रं ताम्रं रौप्यं च हाटकम् । जलं तत्र विनिक्षिप्य संध्योपासनमाचरेत् ॥ १ ॥ कांस्येनायसपात्रेण त्रपुसीसकपित्तलैः आचान्तः शत कृत्वोऽपि न कदाचन शुद्ध्यति ॥ २ ॥—ગાયના કાનના જેવી આકૃતિના ત્રાંબું, રૂપું, કે સુનાના પાત્રમાં પાણી લઈ સંધ્યોપાસન કરવું. ૧ કાંસું, લોઢું, કલઈ, સીસું, અને પિત્તળના પાત્રવડે આચમન કરવાથી કદી શુદ્ધ થાય નહિ. ૨.

ઈશાન્ય વા પૂર્વાભિમુખે સંધ્યાયોગ્ય આસન [1]ઉપર બેસવું પછી

[2]भस्मधारणम्—ડાબા હાથમાં ભસ્મ લઈ માંહે પાણી

---

[1] व्यास—कौशेयं कम्बलं चैव अजिनं पट्टमेव च। दारुजं तालपत्रं वा आसनं परिकल्पयेत्॥ હિરનું, કમ્મળ-ઊનનું લુગડું. મૃગનું ચામડું, પટ્ટ-લુગડું, લાકડું તાલપત્ર એટલી વસ્તુ આસનમાં કલ્પેલી છે. ચિત્ર-કમ્મળ-પચરંગી આસન સર્વથી શ્રેષ્ઠ કહેલું છે. લાકડાંનો પાટલો છિદ્રવાળો કે કાંસુ. લોઢું, કલઈ, સીસું અને પિત્તળ એ ધાતુથી જડિત વાપરવો અશુદ્ધ છે.

[2] प्रातः ससलिलं भस्म मध्याह्ने गंधमिश्रितम्। सायाह्ने निर्जलं भस्म एवं भस्म विलेपयेत्॥ १॥ श्राद्धे यज्ञे जपे होमे वैश्वदेवे सुरार्चने। धृतत्रिपुंड्रः पूतात्मा मृत्युं जयति मानवः॥ २॥ स्नानं दानं जपो होमः संध्यास्वाध्यायकर्म च। ऊर्ध्वपुंड्रविहीनश्चेत्तत्सर्वं निष्फलं भवेत्॥ ३॥—પ્રાતઃકાલે ભીની; મધ્યાહ્નને ગંધમિશ્રિત સાયાહ્નને કોરી એ પ્રમાણે ભસ્મ કરવી. ૧ શ્રાદ્ધ, યજ્ઞ, જપ, હોમ, વૈશ્વદેવ, દેવપુજા ઇત્યાદિ કાર્યને વિષે ત્રિપુંડ્ ધારણ કરવાથી નિષ્પાપ થઈ માણસ મૃત્યુને જીતે છે. ૨ સ્નાન, દાન, જપ, હોમ, સંધ્યા, સ્વાધ્યાય ઇત્યાદિ કર્મમાં ઉર્ધ્વપુંડ્ ધારણ કર્યા વિના સઘળું નિષ્ફળ થાય છે. ૩

હું મનવડે પૃથ્વિ આપ. તેજ વાયુ અને આકાશાદિ પંચભૂતાત્મક ભસ્મને એ પ્રમાણે સમજીને ધારણ કરૂં છું અને એ ભસ્મ ધારણવડે હું અસંગ આત્મરૂપ શિવરૂપ થાઉં.

મેલી ॐ अग्निरिति भस्म। वायुरिति भस्म। जलमिति भस्म। स्थलमिति भस्म। व्योमेति भस्म। सर्वं ह वा इदं भस्म। मन एतानि चक्षूँषि भस्मानि॥ આ મંત્રવડે મિશ્રિત કરી ઉપર જમણો હાથ ઢાંકી; પછી ॐ [1]त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्द्धनम्। उर्व्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय-

---

१—ॐ त्र्यंबक मिति वसिष्ट ऋषि आर्षात्रिष्टुप् छंदः रूद्रो देवता भस्म परिग्रहणे विनियोगः॥ त्र्यंबकं-

અર્થ—દિવ્ય ગંધવડે યુકત ધર્મ અધર્મ ભિન ઉભય લોકને ફળના આપનાર તથા ધન ધાન્યાદિવડે પુષ્ટિ વધારવાવાળા ત્રિનેત્ર-યુકત શિવ, શંકરનું, પુજન કરીએ છીએ. તેમજ હે રૂદ્ર, મૃત્યુ અમૃત્યુ વા સંસારના મૃત્યુના ભયથી મુકત કરી જે પ્રકારે આપના બંધનવડે જેમ વૃક્ષ પરથી પકવ ફળ પોતાની મેળે પૃથ્વી ઉપર પડે છે તેમજ હે શંકર આપની કૃપાવડે હમારા જન્મ મરણરૂપિ બંધનથી ચિરકાળ પર્યન્ત અને સ્વર્ગ લોકની મુકિતમાંથી હમોને મુકત કરો.

मामृतात् ॥ ॐ [१]प्रसद्य भस्मना योनिमपश्च पृथिवीमग्ने । सᳪ सृज्य मातृभिष्ट्वं ज्योतिष्मान्पुनरा सदः ॥ આ મંત્ર ભણી અભિમંત્રણ કરવું; પછી [२] ॐ त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषम् ! यद्देवेषुत्र्यायुषं तन्नोऽअस्तु त्र्यायुषम् ॥

१—ॐ प्रसद्यभस्मेत्यस्य विरूपाक्ष ऋषिः अनुष्टुप् छंद अग्निर्देवता भस्मग्रहणे विनियोगः ॐ प्रसद्य भस्मना०

અર્થ—હે અગ્ને ૧ તમો ભસ્મદ્વારા કારણભુત પૃથ્વિ અગર જળને પ્રાપ્ત થઇ માતારૂપ જળ સાથે એકત્ર થઇ તેજયુકત થઈ આપના ઉત્પતિના સ્થાન કારણભુત પૃથ્વિદેવી અથવા જળદેવની સાથે મિશ્રિત થઇ ઉત્તમ જ્યોતિમાં સ્થિત થાઓ.

२—ॐ त्र्यायुषं मित्यस्य नारायण ऋषिः ऊष्णिक् छंदः रूद्रोदेवता भस्म धारणे विनियोगः ॥ ॐ त्र्यायुषं०

અર્થ—હે રૂદ્ર ! જમદગ્નિ ઋષિની બાલ્ય યૌવન વૃદ્ધાવસ્થાથી તથા કશ્યપ તથા પ્રજાપતિની માફક ત્રણ અવસ્થા છે, તેમજ દેવગણની અવસ્થાનું ચારિત્ર્ય છે. તે પ્રમાણે આયુષ્ય હમોને પ્રાપ્ત થાઓ અર્થાત્ પૂર્વોક્ત મહાત્માઓની વિભુતિ માફક હમો ચારિત્ર્યવાન થઇએ.

આ મંત્રવડે લલાટાદિ અંગે ભસ્મ ધારણ કરવી, તેની વિધિ પોતાના જમણા હાથની મધ્યમા અને અનામિકા એટલે વચમાંની બે આંગળીઓ અને અંગુઠાવડે બેઉ ભવાંની વચ્ચેથી લઇ છેડા સુધી ત્રિપુંડ્ર કરવું. પછી હૃદય, નાભી, કંઠ, બેઉ બાહુની સધિ, પૃષ્ટદેશ (પુઠે) ને માથે એટલે ઠેકાણે કરવી. (ઇતર મતે અંગુઠો અને છેલ્લી આંગળી વર્જી વચલાં ત્રણ આંગળાંવડે કરવાનું પણ કહે છે.)

शिखाबन्धनम्—ગાયત્રીમંત્ર ભણી નૈઋત્ય ભાગે અંગુષ્ટમાત્ર શિખા બાંધવી; પછી શિખાએ જમણો હાથ અરકાડી રાખી

[1](चिद्रूपिणि महामाये दिव्यतेजःसमन्विते। तिष्ठ देवि शिखाबन्धे तेजोवृद्धिं कुरुष्व मे ॥) [2]ॐ मानस्तोके तनये मानऽ

१—ॐ चिद्रुपिणि॰

હે દિવ્ય તેજવાળી ચિત્‌રૂપિ મહામાયા આ મારી શિખાને વિષે સ્થિત થાઓ, અને બ્રહ્મરૂપિ તેજની વૃધ્ધિ કરો.

२—मानस्तोकेत्यस्य कुत्सऋषिः जगती छंदः रुद्रो देवता शिखा बंधने विनियोगः मानस्तो॰

અર્થ—હે રૂદ્ર ? હમારા પુત્ર પૌત્રને તાડન ન કરો. અને હમારા આયુષ્યને નષ્ટ ન કરો. હમારા ગાય, અશ્વોને તાડન ન કરો.

आयुषे मानो गोषु मानोऽ अश्वेषुरीरिषः । मानोव्वीरान्रुद्र-भामिनो व्वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वाहवामहे ॥ આ મંત્ર ભણી જવો.

कंठे रुद्राक्षमालाधारणम्[2]—[1]ॐ त्र्यंबकं यजामहे सुगंन्धिं पुष्टिवर्द्धनम् । उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ।
આ મંત્રવડે માલા ધારણ કરવી.

અથવા ક્રોધયુક્ત પુરૂષોને તાડન કરો. હમો યજ્ઞપુરૂષ નિમિતાર્થે આપનું આવાહન કરી આપના શરણની ઇચ્છા કરીએ છીએ.

[1] विभूतिर्यस्य नो भाले नांगे रुद्राक्षधारणम् । नहि वाण्यां शिवोच्चारस्तं त्यजेदन्त्यज यथा ॥ १ ॥ જેને કપાળે વિભૂતિ નથી, જેને અંગે રૂદ્રાક્ષમાલા નથી અને જેની વાણીમાં શિવોચ્ચાર નથી એવા (દ્વિજ) નો અન્ત્યજની પેઠે ત્યાગ કરવો.

[2] ॐ त्र्यंबक मित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः रुद्रोदेवता रुद्राक्षधारणेविनियोगः ॥ ॐ त्र्यंबकं यजामहे.

અર્થ—હે રૂદ્ર, આપ જેમ સુગંધ ઉત્પન્ન કરવાવાળા સંપૂર્ણ ગુણ સંપન્ન સુંદર પત્નિની પ્રાપ્તિને અર્થે દિવ્ય યશવાળા તથા સંપૂર્ણ ધર્મ અધર્મને જાણવાવાળા ત્ર્યંબકદેવ (શિવ)નું પુજન અથવા સંધ્યા વંદનાદિના અધિકાર અર્થે રૂદ્રાક્ષને ધારણ કરેલું

आचमनम्—**ॐ भूः स्वाहा ॐ भुवः स्वाहा । ॐ स्वः स्वाहा ।** આ ત્રણ મંત્રવડે ત્રણ આચમન કરવાં. તેનો વિધિ–જમણા હાથમાં એક માષમાત્ર પાણીની અંજલી લઈ અંગુઠો અને કનિષ્ઠિકા વર્જી ગાયના કાન જેવી આકૃતિ કરી ડાબો હાથ અરકાડી રાખી અંગુઠાના મૂળ આગળથી આચમન લેવું. એને સ્માર્ત આચમન કહે છે. આચમન ભૂલોક તથા ભુવન લોક તથા સ્વર્ગ લોક કલ્પિતને પામો.

प्राणायामः—[२] જલની અંજલી લઈ **प्रणवपूर्वक द्वादशाक्षरी महामंत्रस्य परब्रह्म ऋषिः । परमात्मा देवता । दैवी गायत्री छंदः ।**

---

२ योगीयाज्ञवल्क्यः–सव्याहृतं सप्रणवां गायत्री शिरसा सह । त्रिःपठे-दायतप्राणः स उच्यते ॥ १ ॥—द्वौ द्वौ प्रातस्तु मध्यान्हे त्रयः सध्या-सुरार्चने । भोजनादौ भोजनान्ते प्राणायामास्तु षोडशः ॥ २ ॥—प्राणाया-मैर्विना यद्यत्कृत कर्म निरथकम् । अतो यत्नेन कर्त्तव्यः प्राणायामः शुभार्थिना ॥ ३ ॥ સાત વ્યાહૃતિ, પ્રણવ, ગાયત્રી અને શિર એનો પ્રાણ રોકીને ત્રણવાર ઉચ્ચાર કરવો, એનું નામ પ્રાણાયામ. ૧ પ્રાતઃ અને મધ્યાન્હ કર્મમાં બે બે સંધ્યાકાળે દેવપૂજામાં, ભોજન પહેલાં અને ભોજન પછી ત્રણ ત્રણ, એ પ્રમાણે સોળ પ્રાણાયામ કહ્યા છે. ૨ પ્રાણાયામ વિના જે જે કર્મ કરે તે નિરર્થક છે, માટે શુભાર્થીએ યત્ને કરીને પ્રાણાયમ કરવા. ૩

सप्तानां व्याहृतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगोतमात्रिवसिष्ट-
कश्यपा ऋषयः। अग्निवायुसूर्यबृहस्पतिवरुणेंद्रविश्वेदेवा देवताः।
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्बृहतिपंक्तित्रिष्टुब्जगत्यश्छंदांसि। तत्सवितु-
रित्यस्य विश्वामित्र ऋषिः। सविता देवता। गायत्रीछंदः।
तथा च आपोज्योतिरित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः। ब्रह्माग्निवायु-
सूर्या देवताः। यजुश्छन्दः। प्राणायामे विनियोगः॥
એમ કહી પાણી મૂકી દેવું—પછી ॐ नमो भगवते
वासुदेवाय એ મંત્ર ભણી પાણીથી પ્રદક્ષિણા કરી પછી બધી
આંગળીઓ [1]વા કનિષ્ઠિકા અને અનામિકા એ બે આંગળી
વડે ડાબું નસ્કોરું બીડી જમણા નસ્કોરાવડે વાયુ ખેંચતાં
(પૂરક કરવો)—ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ
तपः ॐ जनः ॐ सत्यं॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि
धियो यो नः प्रचोदयात्॥ ॐ आपो ज्योती रसोमृतं
ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम्। આટલો મંત્ર ભણી તરત અંગુઠાવડે
જમણું નસ્કોરું બંધ કરી દેવું (કુંભક કરવો). પછી પાછો

---

१ कात्यायन—दक्षिणे रेचयेद्वायु वामेन पूरितोदरम्। कुंभकेन जपं कुर्यात्प्राणायामो भवेदिति॥ प्र० पा०—पंचांगुलीभिर्नासाग्रं पीडयेत्प्रणवेन वै। मुद्रेयं सर्वपापघ्नी वानप्रस्थगृहस्थयोः॥ कनिष्ठानामिकांगुष्ठैर्यतेश्च ब्रह्मचारिणः। આ ઉપરથી ગૃહસ્થે આ મતે પ્રાણાયામ કરવા.

ઉપરનો મંત્ર એકવાર ભણી જવો, પછી ડાબું નસકોરું ખુલ્લું કરી પાછો ઉપરનો મંત્ર એકવાર ભણતાં સુધીમાં વાયુ કાઢી નાંખવો (રેચક કરવો). (ઇતરમતે પાંચ આંગળીઓ વડે નસકોરાં બંધ કરી ત્રણવાર ઉપરનો મંત્ર ભણી જવો).

[1]જલની અંજલી લઈ अपवित्रः पवित्रो वेत्यस्य वामदेव ऋषिः मुखे विष्णुर्देवता । गायत्री छन्द; । हृदि पवित्रकरणे विनियोगः । એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा । यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ ॐ पुंडरीकाक्षाय नमः આ મંત્ર ભણી હૃદયે પાણી છાંટવું.

संकल्पः— જમણા હાથમાં વા આચમનીમાં પાણી લઈ अद्येत्यादि महामांगल्यप्रदमासोत्तमे मासे अ० मासे अ० पक्षे अ० तिथौ अ० वासरान्वितायां शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ब्रह्मावाप्तये प्रातःसंध्योपासनमहं करिष्ये ॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું.

---

૧ અર્થ–અપવિત્ર અથવા પવિત્ર ગમે તે (અજ્ઞાત અશુદ્ધિવાળી) અવસ્થામાં રહ્યા હોય તો પણ જે મનુષ્ય ભગવાનનું સ્મરણ કરે તે મનુષ્યની બાહ્ય અને અંતર શુદ્ધિ થાય છે, તાત્પર્ય કે તેના સ્થુળ કિંવા સૂક્ષ્મ શરીરમાં અશુદ્ધિ હોય તે નાશ પામે છે.

[1]भूमार्थना–જલની અંજલી લઇ पृथिवीत्यस्यमेरुपृष्ठ ऋषिः कूर्मो देवता । सुतलं छंदः । आसने विनियोगः । એમ કહી પાણી મુકી દેવું. પછી (ભૂમિએ બેઉ હાથ અરકાડી રાખી) पृथिवि त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुनाधृता ॥ त्वं च धारय मां देवि पवित्रं कुरु चासनम् ॥ એ મંત્ર ભણી આસન ઉપર પાણી છાંટવું.

[2]भैरवनमस्कारः—બેઉ હાથ જોડી तीक्ष्णदंष्ट्र महाकाय कल्पान्तदहनोपम । भैरवाय नमस्तुभ्यमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ આ મંત્ર ભણી ભૈરવને નમસ્કાર કરવા.

व्याहृतिपूर्वकं गायत्रीषडंगन्यासः—જળની અંજલી લઇ ॐकारस्य ब्रह्मा ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छंदः । प्रथमस्वरो बीजं । पंचमः स्वरः शक्तिः । शिवं कीलकं विनु-

---

૧ અર્થ–હે પૃથ્વી! તેં જગતમાં (સ્થાવર જંગમાત્મક પદાર્થોને) ધારણ કરેલ છે. હે દેવિ! આપ વિષ્ણુ વડે તેમજ સૂર્ય વડે ધારણ કરાયલાં છો, માટે હે દેવિ! મને ધારણ કરી મારા આસનને પવિત્ર કરો.

૨–અર્થ તિક્ષ્ણ તથા તિણા છે દાંત જેના અને કલ્પના અગ્નિની અન્તે ઉત્પન્ન થનારા અગ્નિની ઉપમાને લાયક જેનું સ્થુલ શરીર છે, અને આપ આજ્ઞા કરવાને યોગ્ય છો માટે આપને હું નમસ્કાર કરૂં છું.

दर्ण । न्यासे विनियोगः ॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી (ॐ अंगुष्ठाग्रे तु गोविंदं । ॐ तर्जन्यां तु महीधरम् । ॐ मध्यमायां हृषीकेशम् । ॐ अनामिकायां त्रिविक्रमम् । ॐ कनिष्ठिक्यां न्यसेद्विष्णुम् । ॐ करमध्ये तु माधवम् । ॐ करपृष्ठे हरिं विद्यान्मणिबंधे जनार्दनम् ॥)

ॐ भूः अंगुष्ठाभ्यां नमः (બેઉ હાથના અંગુઠાને), ॐ भुवः तर्जनीभ्यां नमः । (બેઉ હાથની તર્જનીને), ॐ स्वः मध्यमाभ्यां नमः । (બેઉ હાથની મધ્યમાને), ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं अनामिकाभ्यां नमः । (બેઉ હાથની અનામિકાને), ॐ भर्गोदेवस्यधीमहि कनिष्ठिकाभ्यां नमः । (બેઉ હાથની કનિષ્ઠિકાને), ॐ धियोयोनः प्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः । (બેઉ હાથની હથેલી અને પુઠનો સ્પર્શ કરવો), ॐ भूः हृदयाय नमः । (છાતીએ) ॐ भुवः शिरसे स्वाहा । (માથે), ॐ स्वः शिखायै वषट् । (શિખાએ) ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं कवचाय हुम् । (બેઉ કવચે–બાહુંએ), ॐ भर्गोदेवस्यधीमहि नेत्रत्रयाय वौषट् । (આંખે) સ્પર્શ કરવો (જમણે હાથે) અને ॐ धियोयोनः प्रचोदयात् अस्त्राय फट् ॥ (એમ કહી જમણા

હાથ માથા પાછળ ફેરવી પહેલી બે આંગળી ડાબા હાથની હથેલીમાં ઠોકવી).

[1]आवाहनम्—બેઉ હાથ જોડી રાખી गायत्रीं त्र्यक्षरां बालां साक्षसूत्रकमंडलूम् । रक्तवस्त्रां चतुर्वक्त्रां हंसवाहनसंस्थिताम् ॥ ऋग्वेदकृतोत्संगां सर्वदेवनमस्कृताम् । ब्रह्माणीं ब्रह्मदेवत्यां ब्रह्मलोकनिवासिनीम् ॥ वरदां त्र्यक्षरां साक्षादेवीमावाहयाम्यहम् । आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं सूर्यमंडलात् । आगच्छ वरदे देवी त्र्यक्षरे ब्रह्मवादिनि ॥ गायत्रि छंदसां मातर्ब्रह्मयोनि नमोस्तु ते ॥ આ મંત્રવડે સંધ્યાનું આવાહન કરવું (બોલાવવા). પછી ૐ नमो भगवते वासुदेवाय । આ મંત્ર ભણી પાણીથી આત્મપ્રદક્ષિણા કરવી

---

1 અર્થ-હે ગાયત્રી (ત્ર્યક્ષરાં) ત્રણ અક્ષર યુક્ત બાલ્યાવસ્થા છે જેની, રૂદ્રાક્ષ તથા ઉપનયન ધારણ કરેલાછે જેણે અને હસ્તમાં કમંડળ ધારણ કરેલુંછે, રક્ત વસ્ત્રને ધારણ કરવાવાળાં ચાર મુખવાળા હંસ છે વાહન જેનું. એવા (બ્રહ્માણી) બ્રહ્મ શક્તિ ધારણ કરેલીછે જેણે એવા બ્રહ્મ લોકમાં વાસ કરનારા અને સૂર્ય લોકમાંથી પધારનાર હે દેવી! હું આપનું આવાહન કરૂંછું. હે વરને આપનાર દેવિ! હે ત્ર્યક્ષરે! હે બ્રહ્મવાદિની! હે ગાયત્રી! હે વેદની માતા! હે બ્રહ્મ યોની આપને નમસ્કાર કરૂંછું.

(પોતાના માથાની ચારેમેરે હાથમાં પાણી લઈ ફેરવી તે પાણી પૃથ્વીપર નાંખી દેવું.)

[1]**अंबुप्राशनम्**—જલની અંજલી લઈ सूर्यश्चमेत्यस्य नारायण ऋषिः । सूर्यो देवता । अनुष्टुप् छंदः । अंबुप्राशने विनियोगः ॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી જલની અંજલી લઈ ॐ सूर्यश्चमा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्ताम् । यद्रात्र्या पापमकार्षम् । मनसा वाचा हस्ताभ्याम् । पद्भ्यामुदरेण शिश्ना । रात्रिस्तदवलुंपतु । यत्किंचिद्दुरितं मयि । इदमहं माममृतयोनौ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ આ મંત્ર ભણી જલપ્રાશન કરવું (પી જવું).

ततो द्विराचमनम्—પછી પાછું ॐ भूः स्वाहा । ॐ भुवः स्वाहा । ॐ स्वः स्वाहा । એ ત્રણ મંત્રવડે ત્રણ આચમન કરી ॐ गोविंदाय नमः । એમ કહી હાથ ધોઈ નાંખવો.

---

૧ અર્થ—હે સૂર્ય તથા યજ્ઞ અને યજ્ઞના પતિઓ (ઇંદ્રાદિક દેવો) મનુષ્ય કૃત પ્રાયશ્ચિતથી મારાથી રક્ષા કરો. મારાં રાત્રીને વિષે મન, વાણી, હાથ પગ, ઉદર તથા શિશ્ન વડે જે પ્રાયશ્ચિત થયું હોય વળી મારામાં અન્ય પ્રાયશ્ચિત હોય તે આપ દૂર કરો, અને લિંગ શરીર જન્મ મરણાદિથી રહિત જગતના કારણભુત સુર્યો પાપક સાથં પ્રકાશમાં હોમું છું.

मार्जनम्—જલની અંજલી લઈ आपो हिष्ठेति तिसृणा सिंधुद्विप ऋषिः । आपो देवता गायत्री छंदः । मार्जने विनियोगः ॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી ડાબા હાથમાં જલ લઈ

[1]ॐ आपो हिष्ठामयो भुवः । (માથે) ॐ तानऽ ऊर्जंदधातनः। (ભૂમિએ), ॐ महेरणायचक्षसे । (આકાશે), ॐ योवः शिवत-

---

[1] विश्वामित्रकल्पे–मेमथ अयमाकाशे ववरअयं मस्तके । नकाराणा अयं भूमौ नान्यथा पावितं भवेत् ॥ સ, સ, થ–છેડે આવે ત્યાં આકાશે, વ, વ, ર–છેડે આવે ત્યાં મસ્તક નકાર છેડે આવે ત્યાં ભુમિએ–(માથે, ભુમિએ આકાશે, આકાશે, ભુમિએ, માથે: માથે, આકાશે, ભુમિએ). એમ आपो हिष्ठा० એ ઋચાથી નવ વાર પાણી છાંટવું (માર્જન કરવું), એમ ન કરે તો પવિત્ર ન થાય, માટે એ માર્જન શ્રેષ્ઠ છે.

[2] અર્થ—હે વરૂણ દેવતા ! સર્વ પ્રાણીમાત્રને સુખના અર્પણ કરનાર થાઓ. અને જય વડે સર્વ અન્નાદિ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરો. અને તેના વડે હમારા શરીરને પોષણ મળો (૧) હે વરૂણ દેવતા ! જે તમારો અત્યન્ત કલ્યાણકારી જે રસ છે તે રસ હમને જેમ પુત્રનું ભલું ઇચ્છનાર માતાની માફક અર્થાત્ જેમ માતા પુત્રના કલ્યાણને ઇચ્છતી તેઓનું દુગ્ધાદિ રસોથી પોષણ કરેછે તેમ હે વરૂણ દેવતા! હમારૂં પોષણ કરો. (૨) હે વરૂણ દેવતા ! આપ જે અન્નના નિવાસ માટે ઔષધિઓને તૃપ્ત કરોછો તે ઔષધી યુક્ત જળ હમારા શરીરાદિને પોષણ અર્પિ અને પુત્ર પૌત્રાદિકને ઉત્પન્ન કરવા સામર્થ્ય અર્પણ કરો.

मोरसः । (આકાશે), ॐ तस्यभाजयतेहनः । (ભૂમિએ), ॐ उशतीरिव मातरः । (માથે), ॐ तस्माऽअरंगमामवः ! (માથે) ॐ यस्यक्षायायजिन्वथ । (આકાશે), ॐ आपोजनयथाचनः । (ભૂમિએ), બાકી રહેલું પાણી ભુમિ ઉપર નાંખી દેવું. [1]

अघमर्षणम्—જલની અંજલી લઈ—द्रुपदादिवेत्यस्य कोकिलराजपुत्र ऋषिः । आपो देवता । अनुष्टुप् छंदः । अघमर्षणे विनियोगः। એમ કહી પાણી મૂકવું. પછી ડાબા હાથમાં પાણી લઈ જમણો હાથ ઢાંકી આ મંત્ર બોલવો. ॐ द्रुपदादिव मुमुचानः । स्विन्नः स्नातो मलादिव । पूतं पवित्रेणेवाज्यमापः । शुन्धन्तु मैनसः ॥

---

१ अर्धर्चया क्षिपेदूर्ध्वमर्धर्चया क्षिपेदधः । अधोमागे विसृष्टाभिरसुरा यान्ति संक्षयम् ॥ અરધી ઋચાએ ઉંચે ને અરધીએ નીચે, પાણી છાંટવાથી વિઘ્નકર્તા અસુરનો નાશ થાય છે.

૨ હે વરૂણ દેવતા ! પાદુકાથી છુટો થયેલો મેલ જેમ પાદુકા વડે નાશ પામે છે અર્થાત્ શરીરમાંથી નિકળતો પરશ્વેદ જેમ સ્નાન કરવાથી નાશ પામે છે અથવા ઉણો વસ્ત્ર વડે ગાળેલાં ઘૃતાદિની શુદ્ધિ થાય છે તેમ વરૂણ દેવતા ! હમોને પ્રાયશ્ચિતથી મુક્ત કરો.

[1]अर्घ्यदानम्—જલની અંજલી લઈ ॐ भूर्भुवः स्वरिति महाव्याहृतीनां परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषिः । अग्निवायुसूर्या देवताः । गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छंदांसि । ॐ तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्रऋषिः । सविता देवता । गायत्री छंदः । अर्घ्यदाने विनियोगः ॥—એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી પોસમાં અંગુઠા અને તર્જની અડકે નહિ એવી રીતે વા અર્ઘ્યપાત્રમાં પાછી લઈ માંહે ગંધાક્ષત પુષ્પ નાંખી (પદ્માસને વા ઉભા થઈ) સૂર્યાભિમુખે ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेवस्य धीमहि । धियोयोनः प्रचोदयात् ॥ ब्रह्मस्वरूपिणे श्री सूर्यनारायणायनमः इदमर्घ्यं दत्तं न मम ॥ આ પ્રમાણે ભણી ત્રણ વાર અર્ઘ્ય આપવા. પછી તેમાં રહેલાં પાણી વડે

---

[1]आकृष्णे त्यस्य हिरण्यस्तूप ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः सविता देवता सूर्य अर्घ्य प्रदाने विनियोग. ॥ ॐ आकृष्णे.

* —અર્થ હે પ્રાણી માત્રોના પ્રેરક સવિતા ! દેવતા આપ સુવર્ણમય રથારૂઢ થઈ કૃષ્ણ રૂપ ધારણ કર્યું છે એવા અંતરિક્ષ (આકાશમાર્ગે) પરિક્રમણ કરી સર્વ દેવ મનુષ્યાદિનું દિગદર્શન કરતા આપ સર્વ ભુવન માત્રનું પરિક્રમણ કરો છો.

જમણું નસ્કોરૂં, આંખ અને કાનને સ્પર્શ કરવો. (**कालातिक्रमे**) ખરો સંધ્યાનો વખત ચૂકી જવાય તો પ્રાયશ્ચિત્તાર્થે—ॐ आकृष्णेन रजसाव्वर्त्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च । हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् ॥ **ब्रह्मस्वरूपिणे श्री सूर्यनारायणाय नमः इदमर्घ्यं दत्तं न मम**—આ મંત્રવડે ચોથો અર્ધ્ય આપવો. પછી **असावादित्यो ब्रह्म** । આ મંત્રવડે પ્રદક્ષિણા કરવી, પછી કેશવાદિ નામથી આચમન લઈ હાથ ધોઈ નાંખવો.

[1]**सूर्योपस्थानम्**---જલની અંજલી લઈ **उद्वयमुदुत्यमिति द्वयोः मस्कण्व ऋषिः । सूर्यो देवता । अनुष्टुप् छंदः । चित्रं देवानामित्यस्य कुत्सांगिरस ऋषिः । सूर्यो देवता । त्रिष्टुप्**

---

૧ સૂર્ય વડે રક્ષિત થએલા અને મૃત્યુ તથા સ્વર્ગને જોવાવાળા તથા સ્વર્ગથી પર લોકને જોવાવાળા એવા પ્રકાશ રૂપ સૂર્ય દેવતાનું હમો ધ્યાન કરીએ છીએ. ૧

તે જનવેદા (પ્રકાશ સ્વરૂપ) સૂર્ય દેવતા જગત્ના પ્રકાશને માટે ઉત્કર્ષ ધારણ કરે છે તેમજ અને આકાશ માર્ગે ગમન કરાવનાર એવા સૂર્ય દેવતાનું હમો ધ્યાન કરીએ છીએ. ૨

छंदः । तच्चक्षुरित्यस्य दध्यंङ्ङाथर्वण ऋषिः । सूर्योपस्थाने विनियोगः એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી બેઉ હાથે (સ્વસ્તિક) આશીર્વાદ દેતા હોઈએ તેમ બેઉ હાથ કાન આગળ સૂર્યની સામા કરી—ॐ उद्वयन्तमस स्परिस्वः पश्यन्तऽउत्तरम् । देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥ उदुत्यं जातवेदसं देवं व्वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥ चित्रं देवानां मुदगादिनीकं चक्षुर्मित्रास्य व्वरूणस्याग्नेः आप्राद्यावा

દેવતાઓમાં મુખ્ય મિત્ર વરૂણ અને અગ્નિ આદિ દેવતાઓના ચક્ષુરૂપ સૂર્ય વિચિત્રતાથી ઉદય પામે છે અને સ્થાવર જંગમાત્મક આત્મસ્વરૂપમાં લિન થનારા પોતાના કિરણો વડે પૃથ્વી આદિ અંતરિક્ષોમાં પ્રકાશ કરનાર એવા સૂર્યનું હમો ધ્યાન કરીએ છીએ.

તે સૂર્ય દેવતા ઉપર કહેલા મિત્ર, વરૂણ અને અગ્નિ આદિ દેવતાઓના કિંવા સર્વ જગતના નેત્રરૂપ સર્વનું કલ્યાણ કરનાર પૂર્વ દિશામાં ઉદય પામવાવાળા એવા સૂર્ય મંડળનું તેના ઉપસ્થાન વડે હમો સો વર્ષ જોઇએ. સો વર્ષ આયુષ્ય ભોગવીએ. સો વર્ષ સાંભળીએ, સો વર્ષ બોલીએ, સો વર્ષ સુધી શ્રીમાન થઇએ. એ પ્રકારે સૂર્ય દેવતા હમારૂં કલ્યાણ કરો.

पृथिवी अंतरिक्षं सूर्यऽआत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं शृणुयाम शरदः शतंप्रब्रवाम शरदः शतमदीनाः स्याम शरदः शतंभूयश्च शरदः शतात् ॥ આ મંત્ર ભણી ઉપસ્થાન કરવું.

गायत्र्यावाहनम्—જલની અંજલી લઈ तेजोसियस्य परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषिः । आज्यं देवता । जगती छंदः । यजुर्गायत्र्यावाहने विनियोगः ॥ એમ કહી પાણી મુકી દેવું. પછી હાથ જોડી રાખી ॐ तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि । प्रियन्देवाना मनाधृष्टन्देव यजनमसि ॥ આ મંત્ર ભણી જપને માટે ગાયત્રી મંત્ર દેવતાનુ આવાહન કરવું.

जपसंकल्पः—જલની અંજલી લઈ--अद्य०—ॐतत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं मम सर्वपापक्षयार्थं—यथाशक्ति गायत्रीमंत्रजपमहं करिष्ये ॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું.

गायत्रीजपः–[1] જલની અંજલી લઈ प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिः। परमात्मा देवता। गायत्री छंदः। व्याहृतीनां प्रजापति ऋषिः। अग्निवायुसूर्या देवताः। गायत्री छंदः। सर्वपापक्षयार्थे गायत्रीमंत्रजपे विनियोगः॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી વસ્ત્રે ઢાંકેલી માળા નાભિદેશે[2] (ડુંટી આગળ) રાખી ઉચ્ચાર ન સંભળાય અને હોઠ ન હાલે તેમ મૌન થઇ

ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेवस्य धीमहि। धियोयोनः प्रचोदयात्॥ આટલા મંત્ર અર્થનું ચિંતવન કરતાં ભણી, એક એક મણકો મૂકવો. એમ યથાશક્તિ (૧૦૮) કિંવા (૨૮) અથવા (૧૦) વાર ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવો.

---

[1] बृहद्यम—न तथा वेदजपतः पापं निर्दहति द्विजः। यथा सावित्रि जपतः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ જેમ ગાયત્રી જપથી સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે તેમ દ્વિજ વેદજપથી પાપમુક્ત થતો નથી.

[2] धर्मप्रवृत्तौ—प्रातर्नाभौ करं धृत्वा मध्याह्ने हृदि संस्थितम्। सायं जपतिनासाग्रे जपस्तु त्रिविधः स्मृत॥ પ્રાતર નાભિ આગળ હાથ રાખી, મધ્યાહ્ને હૃદય આગળ અને સાયંકાળે નાક આગળ એમ ત્રણ પ્રકારે જપનો વિધિ છે. (વળી પ્રાતર અને મધ્યાહ્ને ઉભા રહીને સાયંકાળે ધુંટણીએ બેસી જપ કરવો.)

जपनिवेदनम्—જલની અંજલી લઈ देवागातुविद इत्यस्य मनसस्पतिर्ऋषिः । वातो देवता । विराट् छंदः । जपनिवेदने विनियोगः । એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી હાથ જોડી રાખી ॐ देवागातुविदो गातुंवित्त्वा गातुमित । मनसस्पतइमन्देव यज्ञः स्वाहा वातेधाः ॥ આ મંત્ર ભણવો. પછી

जपार्पणम्—જલની અંજલી લઈ अनेन प्रातःसंध्यांगभूतेन यथाशक्ति गायत्रीमंत्राजपाख्येन कर्मणा श्री भगवाम ब्रह्मस्वरूपी सूर्यनारायणः प्रीयतां न मम ॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું.

गोत्रप्रवरोच्चारपूर्वकं अभिवादनम्--- (गोत्रप्रवरोच्चारणम्)----अमुकगोत्रोत्पन्नोऽहं अमुकप्रवरान्वितोऽहं शुक्लयजुर्वेदान्तर्गतमाध्यन्दिनवाजसनेयशाखाध्यायी अमुकशर्माऽहं જેમકે--(गौतमगोत्रोत्पन्नोऽहं गौतमांगिरसऽ अयासेति त्रिप्रवरान्वितोऽहं शुक्लयजुर्वेदान्तर्गत माध्यान्दिनवाजसनेयशाखाध्यायी अ०----शर्माहं આ પ્રમાણે પોતપોતાનાં ગોત્ર, પ્રવર, શાખાયુક્ત નામ કહી બેઉ હાથ જોડી----भो आचार्य त्वां अभिवादयामि । भो वैश्वानर त्वां अभिवादयामि ।

भो सुर्याचंद्रमसौ युवां अभिवा० । भो याज्ञवल्क्य त्वां अभिवा० । भो ईश्वरत्वां अभिवा० ।। પછી आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरम् । सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रति गच्छति ।। એમ કહી નમસ્કાર કરવા. પછી આચમન કરી બેઉ હાથ જોડી (इश्वर स्तुतिः) यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं संपूर्णतां याति सद्यो वंदे तमच्युतम् ।। એમ કહી નમસ્કાર કરવા.

संध्यार्पणम्---જલની અજલી લઇ अद्य० अनेन प्रातः संध्योपासनाख्येन कर्मणा श्री भगवान परमेश्वरः प्रीयतां न मम ।। એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી ॐ विष्णवे नमः । એમ ત્રણવાર કહેવું.

भस्मविसर्जनम्—यज्ञरक्षे नमस्तुभ्यं योगिनां चर्चिता द्विज । आत्मांगं च विलेपाय स्वस्थाने परमेश्वरि ।। એમ કહી જલવડે ભસ્મ વિસર્જન કરવી. હે, ભસ્મ યોગીઓએ અથવા બ્રાહ્મણોએ અર્થિત કરી યજ્ઞરક્ષે આપને નમસ્કાર.

शिखामुक्तिः—ब्रह्मपाशसहस्रेण रुद्रशूलशतेन च । विष्णुचक्रसहस्रेण शिखामुक्तिं करोम्यहम् ।। એમ કહી શિખા છોડી નાંખી, પાછી શિખા બાંધવી (तूष्णीम्) પછી

દર્ભપવિત્રિ (કોઈ પણ કર્મને અંતે) તુળસી મૂલે (પવિત્ર સ્થલને વિષે) કાઢી મૂકવી. બ્રહ્મના સહસ્ત્ર પાશ રૂદ્રના શુલો અને વિષ્ણુના સહસ્ત્ર ચક્રથી મુક્ત થવાને શિખા મુક્ત કરૂં છું. આપ આપના સ્થાને પધારો.

इति प्रातःसंध्या ।

अथ मध्याह्नसंध्या.

પ્રથમથી તે 'हृदि पवित्रकरणम्' સુધી 'પ્રાતઃ સંધ્યા પ્રમાણે પછી—

संध्यासंकल्पः—જલની અંજલી લઇ **अद्य०—ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा श्री परमेश्वरप्रीत्यर्थं रुद्रावाप्तये मध्याह्नसंध्योपासनमहं करिष्ये ॥** આ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી પાણી મુકી દેવું. પછી **न्यास** પર્યંત 'પ્રાતઃ સંધ્યા' પ્રમાણે પછી—

१ आवाहनम्—હાથ જોડી રાખી सावित्रीं युवतीं शुक्लवस्त्रां त्रिलोचनाम । त्रिशूलिनीं वृषारूढां यजुर्वेदेन संयुताम् । रुद्राणीं रुद्रदेवत्यां रुद्रलोकनिवासिनम् । वरदां त्र्यक्षरां साक्षाद्देवीमावाहयाम्यहं । आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं सूर्यमंडलात् । आगच्छ वरदे देवि त्र्यक्षरे रुद्रवाहिनि । सावित्रि छंदसां मातरुद्रयोनि नमोऽस्तु ते ॥

२ अम्बुप्राशनम्—જલની અંજલી લઈ आपः पुनन्त्विति मंत्रस्य नारायण ऋषिः । आपो देवता । गायत्री छंदः । अंबुप्राशने विनियोगः ॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી

---

૧ હે સાવિત્રિ દેવિ! યુવાવસ્થાવાળાં, ઉજ્વળ શ્વેત વસ્ત્રોને ધારણ કરવાવાળાં ત્રણ નેત્ર છે જેને. હસ્તમાં ત્રીશુળ ધારણ કર્યું છે એવાં. વૃષભ છે વાહન જેનું, એવાં યજુર્વેદમાં સ્થિર થએલાં, રૂદ્રાણી રૂદ્રની શક્તિ છે જેમાં એવા, અને રૂદ્રલોકમાં વાસ કરવાવાળા સાવિત્રિ, આપનું હું આવાહન કરું છું, માટે હે સાવિત્રિ! હે વેદની માતા! અને રૂદ્રયોનિ! તમને નમસ્કાર કરું છું.

૨ હે, વરૂણ દેવતા પોતાની શક્તિ વડે પૃથ્વિને પવિત્ર કરો તેમ આ સ્થૂળ શરીરને પણ પવિત્ર કરો. તેમજ ક્ષેત્રજ્ઞને પણ પવિત્ર કરો. અને વેદના પાલક આચાર્યને પણ પવિત્ર કરો. અને વેદ પવિત્ર થયા પછી તેના પઠન વડે મને પવિત્ર કરો અને અપવિત્ર

જલ લઇ ॐ आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम् । पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम् । यदुच्छिष्टमभोज्यं च यद्वा दुश्चरितं मम । सर्वं पुनन्तु मामापो सतां च प्रतिग्रह० स्वाहा ॥ એમ કહી તે જલ પીજવું. પછી ' अत्रपर्पणम् ' પર્યંત પ્રાતઃ સંધ્યા પ્રમાણે—

अर्घ्यमेकं दद्यात्—પ્રાતઃ સંધ્યા પ્રમાણે ગાયત્રી મંત્રવડે માત્ર એક અર્ઘ્ય આપવો. પછી પ્રાતઃસંધ્યા પ્રમાણે કરી. પછી

जपसंकल्पः—જલની અંજલી લઇ अद्य०—मध्याह्न संध्यांगभूतं—यथाशक्ति गायत्रीजपमहं करिष्ये ॥ એમ સંકલ્પ કરી પછી હૃદય આગળ જપમાળા રાખી ગાયત્રીજપ કરવા. પછી 'जपनिवेदनम्' પર્યંત પ્રાતઃસંધ્યા પ્રમાણે કર્યા પછી—

जपार्पणम्—જલની અંજલી લઇ अनेन मध्याह्नसंध्यांगभूतेन यथाशक्ति गायत्रीजपाख्येन कर्मणा श्री भगवान्

ઉચ્છિષ્ટ ભોજન કર્યું હોય અર્થાત્ અપ્રતિગ્રહનો પ્રતિગ્રહ કરાયો હોય અથવા મારામાં કાંઇ દુરાચરણ હોય તે સર્વ જળ વડે મને પવિત્ર કરો અને આચમન વડે મારા સઘળાં પ્રાયશ્ચિતો ભસ્મિભૂત થાઓ.

रुद्रस्वरूपी सविता देवता प्रीयतां न मम ॥ એમ કહી પાણી મુકી દેવું. પછી બીજું પ્રાતઃસંધ્યા પ્રમાણે—

संध्यार्पणम्—જલની અંજલી લઈ अनेन मध्याह्नसंध्योपासनाख्येन कर्मणा श्री भगवान् परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું.

संध्याविसर्जनम्—હાથ જોડી રાખી उत्तरे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतवासिनी । रुद्रेण च त्वनुज्ञाते गच्छ देवि यथासुखम् ॥ પછી બાકીનું 'પ્રાતઃસંધ્યા' પ્રમાણે—इति मध्याह्न संध्या.

अथ सायंसंध्या.

પ્રથમથી તે 'हृदिपवित्रकरणम्' સુધી 'પ્રાતઃસંધ્યા' પ્રમાણે. પછી—

[1]संध्यासंकल्पः—જલની અંજલી લઈ अद्य०—ममोपात्त दुरितक्षयद्वारा श्री परमेश्वर प्रीत्यर्थं विष्ण्वाप्तये सायंसंध्योपासनमहं करिष्ये ॥ આ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી પાણી મૂકી દેવું. પછી न्यास પર્યંત 'પ્રાતઃસંધ્યા' પ્રમાણે. પછી

---

૨૧ આ પૃથ્વિમાં શ્રેષ્ટ પર્વતના ઉત્તમ શિખરેમાંથી ઉત્પન્ન થએલા એવાં હે રૂદ્રયોની! હે દેવિ! તમે સ્વસ્થાન પ્રયે ગમન કરો.

आवाहनम्—બેઉ હાથ જોડી રાખી वृद्धां सरस्वतीं कृष्णां पीतवस्त्रां चतुर्भुजाम् । शंखचक्रगदापद्महस्तां गरुडवाहिनीम् । वैष्णवीं विष्णुदैवत्यां विष्णुलोकनिवासिनीम् । वरदां त्र्यक्षरां साक्षाद्देवीमावाहयाम्यहम् । आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं विष्णुमंडलात् । आगच्छ वरदे देवी त्र्यक्षरे विष्णुवादिनी । सरस्वति छंदसां मातर्विष्णुयोनि नमोऽस्तु ते ॥ પછી બીજું 'પ્રાતઃસંધ્યા' પ્રમાણે.

अर्घ्यत्रयंदद्यात—પશ્ચિમાભિમુખે રહી પ્રાતઃ-સંધ્યા પ્રમાણે ત્રણ અર્ઘ્ય આપવા. પછી બીજું 'પ્રાતઃસંધ્યા' પ્રમાણે કરી પછી—

---

૧ હે સરસ્વતિ બ્રહ્મા રૂદ્ર છે શરીર જેનું અને કૃષ્ણ છે વર્ણ જેનું, પીળાં વસ્ત્રો ધારણ કરવાવાળાં અને જેના ચાર હસ્તમાં શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરેલાં છે એવાં ગરૂડ છે વાહન જેનું એવાં, અને બદ્રિકાશ્રમમાં વાસ કરનારાં અને સૂર્ય મંડળમાંથી ગમન કરવાવાળાં એવાં સરસ્વતિ દેવિનું હું આવાહન કરૂં છું. માટે હે દેવિ વરદાનને આપવાવાળાં હે ત્ર્યક્ષરે! હે વિષ્ણુ વાદિની! હે ભારતિ! હે વેદની માતા! હે વિષ્ણુ યોનિ! તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

१ अंम्बुमाशनम्—જલની અંજલિ લઇ अग्निश्चमेति नारायण ऋषिः । अग्निर्देवता । अनुष्टुप् छंदः । अंबुमाशने विनियोगः ॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી હાથમાં જળ લઈ

ॐ अग्निश्चमामन्युश्चमन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः । पापेभ्यो रक्षान्तां । यदह्ना पापमकार्षं । मनसावाचाहस्ताभ्यां । पद्भ्यामुदरेण शिश्ना । अहस्तदवलुंपतु । यत्किंचिद् दुरितं मयि । इदमहं माममृतयोनौ । सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा । એમ કહી તે જળ પી જવું. પછી—પૂર્વવત્ ॥

जपसंकल्पः--જલની અંજલિ લઈ अद्य०---सायंसंध्यांगभूतं—यथाशक्ति गायत्रीजपमहं करिष्ये ॥ એમ સંકલ્પ કરી પાણી મૂકી દેવું. પછી નાક આગળ જપમાળા રાખી ગાયત્રી જપ કરવા. પછી બીજું ‘પ્રાતઃસંધ્યા’ પ્રમાણે કર્યા પછી—

---

૧ હે, અગ્નિ તથા યજ્ઞ યજ્ઞના પતિઓને (ઈંદ્રાદિક દેવો) ને અ સાંગ યજ્ઞ મનુષ્ય કૃત પ્રાયશ્ચિતમાંથી રક્ષા કરો. મારા દિવસનાં મન, વાણી, હાથ, પગ, ઉદર શિશ્ના દિ વડે જે પ્રાયશ્ચિત થયું હોય વળી મહારામાં અન્ય પ્રાયશ્ચિત હોય તે આપ દુર કરો અને લિંગ શરીર જન્મ મરણાદિથી સર્વ જગતના કારણ ભુત સત્ય વડે પ્રકાશ કરવાળા હે અગ્નિ વિષે હોમું છું.

जपार्पणम्--જલની અંજલિ લઈ अनेन सायंसंध्यांगभूतेन यथाशक्तिगायत्रीजपाख्येन कर्मणा श्री भगवान् विष्णुस्वरूपी सविता देवता प्रीयतां न मम । એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી બીજું 'પ્રાતઃસંધ્યા' પ્રમાણે.—

संध्यार्पणम्--જળની અંજલિ લઇ--अनेन सायंसंध्योपासनाख्येन कर्मणा श्री भगवान् परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥ એમ કહી પાણી મૂકી દેવું. પછી—

संध्याविसर्जनम्—હાથ જોડી રાખી पश्चिमे शिखरे जाते अस्ताचलनिवासिनि । वैष्णवेभ्यो ह्यनुज्ञाते गच्छ देवि यथासुखम् ॥ પછી બાકીનું 'પ્રાતઃસંધ્યા' પ્રમાણે. इति सायंसंध्या समाप्ता.

હે દેવિ ! તમો પૃથ્વીમાં શ્રેષ્ઠ પર્વતના ઉત્તમ શિખરમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં હે વિષ્ણુપ્રિયાની ! હે દેવિ આપ સ્વસ્થાનો જાઓ.

२ (देवतापूजनम्)

कात्यायनः----

आदित्यं गणनाथं च देवीं रुद्रं च केशवम् ॥
पंचदैवतयमित्युक्तं सर्वकर्मेषु योजयेत् ॥

સૂર્ય; ગણપતિ, દેવી, શંકર, વિષ્ણુ આ પ્રમાણે પંચાયતનમાં પાંચ દેવતાઓનું દરરોજ પૂજન કરવું કારણ કે એ પાંચે દેવતાઓ પંચમહાભૂતના કારણ છે તથા સર્વ સુખના આપનારા એજ છે માટે પાંચ દેવતામાં અભેદ બુદ્ધિ રાખી દરેક બ્રાહ્મણે તથા સદ્ગૃહસ્થે પુજન કરવા તત્પર રહેવું.

પંચાયતન દેવતામાં પોતાના કુલાચાર તથા ઈષ્ટ ભાવ પ્રમાણે દરેકને પૂજન કરવાની રીત--

૧ **गणपतिपंचायतन**--પ્રમુખ હોય તો મધ્યમાં ગણપતિ ઇશાનમાં વિષ્ણુ, અગ્નિ કોણમાં શંકર, નૈઋત્યમાં સૂર્ય અને વાયુ કોણમાં દેવી. આ પ્રમાણે ગણપતિ પંચાયતનમાં દેવતા સ્થાપન કરવું.

૨ **शिवपंचायतन**--પ્રમુખ હોય તો મધ્યભાગમાં શંકર, ઇશાનમાં વિષ્ણુ, અગ્નિમાં સૂર્ય, નૈઋત્યમાં ગણપતિ, અને વાયુ કોણમાં દેવીનું સ્થાપન કરવું.

३ विष्णुपंचायतन—પ્રમુખ હોય તો વિષ્ણુ, ઈશાનમાં શંકર, અગ્નિકોણમાં ગણપતિ, નૈઋત્યમાં સૂર્ય, અને વાયુ કોણમાં દેવીનું સ્થાપન કરવું.

४ देवीपंचायतन—દેવી પંચાયતનના પ્રમુખપણામાં મધ્યમાં દેવી, ઈશાનમાં વિષ્ણુ, અગ્નિકોણમાં શંકર, નૈઋત્યમાં ગણપતિ તથા વાયુ કોણમાં સૂર્યની સ્થાપના કરવી.

५ सूर्यपंचायतन—જ્યારે સૂર્યને પ્રમુખપણું હોય ત્યારે મધ્યમાં સૂર્ય, ઇશાનમાં શંકર, તથા અગ્નિકોણમાં ગણપતિ, અને નૈઋત્યમાં વિષ્ણુ તથા વાયુકોણમાં દેવીનું સ્થાપન કરવું.

ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે જેને જે દેવતા વિશેષ ઇષ્ટતમ હોય તે પ્રમાણે पंचायतनदेवतानु પૂજન કરવું. પરંતુ સર્વ દેવતા अभेदरूप છે એમ માનવું. કારણ કે વેદમાં તથા धर्मशास्त्रना ગ્રંથોમાં દેવતા પૂજનનો વિશેષ મહિમા બતાવેલો છે.

स्वयं यजति चेद्देवं उत्तमा सोदरात्मजैः ॥
मध्यमा या यजेत् भृत्यैरधमा याजनक्रिया ॥
धर्मार्जितधनक्रीतैर्यः कुर्यात् केशवार्चनं
उद्धरेत्स्वेन सहितान् दश पूर्वान् दशापरान् ॥

પોતેજ પુત્રો તથા ભાઈ ભાંડુ સહિત પૂજન કરે છે તો उत्तम કહેવાય છે. પોતે અશક્ત હોવાથી તથા કારણસર બીજા (ભૃત્યવર્ગ) પાસે પૂજન કરાવવામાં આવે છે તે मध्यम કહેવાય છે. અને પોતેજ પારકાંને ઘેર જઈ સ્વાર્થ માટે ધન લઈ પૂજન કરે છે તે अधम પૂજા કહેવાય છે.

કારણ કે ધર્મથી મેળવેલા ધનનો મુખ્ય લાભ તો એજ છે કે પ્રભુ પ્રીત્યર્થે સત્કર્મમાં ખરચેલા દ્રવ્યથી પોતાના દશ પૂર્વજો તથા થનારી દશ પેઢી અને પોતે મળીને એકંદર એકવીશ પેઢીનો ઉદ્ધાર (પાવન) થાય છે,

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જેઓ વરતતા નથી એટલે કોઈ પણ દેવતામાં આસ્તિકબુદ્ધિ પ્રમાણે જેઓ વરતતા નથી તેટલી પેઢી (વંશ) ધીમે ધીમે નીચે ઉતરી જાય છે. માટે દરરોજ पंचायतन દેવતાનું પૂજન શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવું.

षोडशोपचार—पूजाक्रमः

आचम्य प्राणानायम्य

ॐ श्री गुरुभ्यो नमः ॐ परमगुरुभ्यो नमः ॐ परात्पर

गुरुभ्यो नमः ॐ परमेष्ठि गुरूभ्योनमः ॐ इष्ट देवताभ्यो नमः ॐ कुलदेवताभ्योनमः ॐ ग्रामदेवताभ्योनमः ॐ स्थानदेवताभ्योनमः ॐ शचीपुरंदराभ्यांनमः ॐ सर्वेभ्यो देवेभ्योनमः ॐ सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्योनमः ॐ शिद्धि बुद्धि सहिताय श्रीगणेशांत्रिकाभ्यांनमः ॥ ॐ सुमुखश्चैकदंतश्च कपिलोगजकर्णकः ॥ लंबोदरस्य विकटो विघ्ननाशो विनायकः ॥ १ ॥ धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचंद्रो गजाननः ॥ द्वादशैतानिनामानि यःपठेत् शृणुयादपि ॥ २ ॥ विद्यारंभे विवाहेच प्रवेशेनिर्गमेतथा ॥ संग्रामे संकटेचैव विघ्नस्तस्यन जायते ॥ ३ ॥ शुक्लांबर धरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजं प्रसन्न वदनं ध्यायेत्सर्व विघ्नो पशान्तये ॥ ४ ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ॥ येषांइंदिवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥ ५ ॥ अभीप्सितार्थ सिध्यर्थं पूजितोयः सुरासुरैः ॥ सर्वविघ्न हरस्तस्मै गणाधिपतयेनमः ॥ ३ ॥ वक्रतुंड महाकाय सूर्यकोटि समप्रभो ॥ अविघ्नं कुरुमेदेव सर्वकार्येषु सिद्धिदा ॥७॥

सर्व मंगल मांगल्ये शिवेसर्वार्थ साधिके ॥ शरण्ये त्र्यंबके गौरि नारायणी नमोस्तुते ॥ ८ ॥ सर्वदा सर्व कार्येषु नास्ति तेषाममंगलं ॥ येषांहृदिस्थो भगवान मंगलाय तनोहरिः ॥ ९ ॥ तदेवलग्नं सुदिनंतदेव ताराबलं चंद्रबलंतदेव ॥ विद्याबलंदैव बलंतदेव लक्ष्मीपते तेंघ्रियुगंस्मरामि ॥१०॥ यत्रयोगेश्वर कृष्णो यत्रापार्थो धनुर्धरः ॥ तत्रश्रीविजयो भूति ध्रुवार्णातिर्मति मंम ॥ ११ ॥ सर्वेश्वारंभ कार्येषु त्रयस्त्रि भुवनेश्वरः देवादिशंतुनः सिद्धि ब्रंम्हशान जनार्दनः ॥ १२ ॥ हस्ते जलमादाय)

હાથમાં પાણી લેવું.

ॐ अद्य श्री शेष भुजंग फणा मंडलाधार धरित्र्यामिह भुवनकोशे जांबुद्विपे भरतखंडे आर्यावर्तांतर्गत ब्रह्मावर्तैक देशे कुमारिका क्षेत्रांतरवर्तीनी अस्मिन् रामक्षेत्रे दंड कारण्ये तपती नर्मदयोर्मध्यदेशे गोदावर्या उत्तरे तटे श्रीमल्लवणमध्य पूर्वतीरे अमुक।यतने देव ब्राह्मणानां चरण शन्निधौ श्रीमद्भ-गवतो महापुरूषस्य श्री विष्णोराज्ञा प्रवर्तमानस्य अद्य श्री

ब्रह्मणो द्वितीयपरार्धे श्री श्वेतवाराहकल्पे वैवस्वत मन्वंतरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे प्रथमचरणे श्री विष्णो बौद्धावतारे विक्रम शकानुवर्ती म शालिवाहन शके श्री मन्नृप विक्रमार्के समयातीत संवत्सराणां मध्ये आषाढादि अमुकाधिक गते अमुक शतितमे वर्षे अमुक नाम्ने संवत्सरे अमुकायन श्री सूर्ये अमुकऋतौ महामांगल्यप्रद मासोत्तमे मासे अमुकमासे अमुक पक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशि स्थिते चंद्रे अमुकराशी स्थिते सूर्ये अमुक राशीस्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथा यथा स्थान स्थितेषु सत्सु एवं ग्रहगुण विशेषण विशिष्टायां शुभ पुण्य तिथौ अस्मिन पुण्याहे ॥

मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त फलप्राप्त्यर्थं श्री अमुक पंचायतनदेवता प्रीत्यर्थं यथाज्ञानेन यथामीलितोपचार द्रव्यैः पुरुषसूक्तेन ध्यानावाहनादि अमुक पंचायतन देवता षोडशोपचारैः पूजन महं करिष्ये ॥

ઉપર લખવા પ્રમાણે સંકલ્પ કર્યા બાદ कलश, शंख, घंटानुं પૂજન કરવું.

ॐ तत्वायामि ब्रह्मणा वंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः ॥ अहेडमानो वरुणेहबोध्युरुशंस मान आयुः प्रमोषी ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः कलशस्य वरुणायनमः सर्वोपचारार्थं गंधाक्षत पुष्पाणि समर्पयामि।

(शंखपूजन) ॐ अग्निर्ऋषिः पवमानः पांचजन्यः पुरोहितः ॥ तमीमहेमहागयं ॥ ॐ पांचजन्यायनमः गंधं पुष्पं समर्पयामि ॥

(घंटापूजनं) आगमार्थंतु देवानां गमनार्थंतु रक्षसां ॥ घंटानादं प्रकुर्वीत पश्चात् घंटांपपूजयेत् ॥ ॐ सुपर्णोसि०

એ મંત્ર વડે ઘંટાનું પૂજન કરવું.

પછી નિચે લખેલા સોળ મંત્રો વડે શરીરની શુધ્ધિ માટે ન્યાસ કરવા. સંપુર્ણ મંત્રો પુજા ક્રમમાં આપવામાં આવ્યા છે તેથી નામમંત્ર અહિંઆં લખ્યા છે,

ॐ सहस्रशीर्षा० (वामकरे) ॥ १ ॥ ॐ पुरुषए वेदं०-दक्षिणकरे ॥ २ ॥ ॐ एतावानस्य०-वामपादे ॥ ३ ॥ ॐ त्रिपादूर्ध्वं० दक्षिणपादे ॥ ४ ॥ ॐ ततोविराड्०-वामजानौ ॥ ५ ॥ ॐ तस्माद्यज्ञात्०--दक्षिणजानौ ॥ ६ ॥ ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्व०--वामकट्या ॥ ७ ॥ ॐ तस्मादश्वा०--दक्षिणकट्या ॥ ८ ॥ ॐ तंयज्ञं०--नाभौ ॥ ९ ॥ ॐ यत्पुरुष--हृदये ॥ १० ॥ ॐ ब्राह्मणोस्य०--कंठे ॥ ११ ॥ ॐ चंद्रमामनसो०--वामबाहौ ॥ १२ ॥ ॐ नाभ्या असीत्०--दक्षिणबाहौ ॥ १३ ॥ ॐ यत्पुरुषेण०--मुखे ॥ १४ ॥ ॐ सप्तास्यासन्०--नेत्रयो ॥ १५ ॥ ॐ यज्ञेन यज्ञ० शिरसि ॥१६॥

ઉપર લખેલા ૧૬ મંત્રોવડે દેહ ન્યાસ કર્યાબાદ ॐ गणानांत्वा० મંત્રથી ગણપતિ ॥ ૧ ॥ ॐअंबे अंबिके० મંત્રથી દેવીનું ॥ ૨ ॥ ॐइदं विष्णु મંત્રથી વિષ્ણુનું ॥ ૩ ॥ ॐ नम०

શંભવાય૦ મંત્રથી શંકરનુ ॥ ૪ ॥ ૐ આકૃષ્ણે ન૦ મંત્રથી સૂર્યનુ ॥ ૫ ॥ ધ્યાન કરવુ ત્યારબાદ એક તંત્રથી પૂજન કરવુ

(ध्यान)

ॐ सहस्रशीर्षापुरुषः सहस्राक्षा सहस्रपात् ॥
सभूमिंसर्वतस्पृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलम्
ॐ भूर्भुव स्व श्री अमुकपंचायतनदेवता-
भ्योनम आवाहनपूर्वक ध्यायामि १

(आसन)

ॐ पुरुषएवेदंसर्व यद्भूतंयच्चभाव्यम्
उतामृतत्वस्येशानोयदन्नेनातिरोहति
ॐ भूर्भुव स्व श्रीअमुकपंचायतनदेवताभ्यो-
नम आसन (पुष्प) समर्पयामि ॥ २

(पाद्यं)

ॐ एतावानस्यमहिमातोज्यायांश्चपूरुषः ।

पादोऽस्यविश्वा भूतानित्रिपादस्यामृतंदिवि ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीअमुक पना० देवताभ्योनमः पाद्यं समः० ३

(अर्घ्यं)

ॐ त्रिपादूर्ध्वउदैत्पुरूषः पादोस्येहाभवत्पुनः

ततोविष्वङ्व्यक्रामत्साशनानशनेऽअभि

ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुक पं० दे० नमः अर्घ्यंसमर्पयामि ४

[आचमनीयं]

ॐ ततोविराडजायतविराजोऽअधिपूरुषः

सजातोऽअत्यरिच्यतपश्चाद्भूमिमथोपुरः

ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुक पं० दे० नमः आचमनीय स० ॥ ५ ॥

[पंचामृतस्नानं]

ॐ पंचनद्यःसरस्वतीमपियन्तिसस्रोतसः

सरस्वतीतुपंचधासोदेशेऽभवत्सरित्

ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुक पं० दे० नमः पंचामृत-स्नानंस० ॥

(शुद्धोदकस्नानं)

तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः संभृतंपृषदाज्यम् ।
पशुंस्ताँश्चक्रेवायव्यानारण्याग्राम्याश्चये ॥
ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुक पं० दे० नमः शुद्धोदक-स्नानंस० ॥ ६ ॥

ॐ आपोहिष्ठामयोभुव० ॥ १ ॥ ॐ योवः—शिवतमो० ॥ २ ॥ ॐ तस्माअरंग० ॥ ३ ॥ इति त्रिभिर्मंत्रैः अभिषेकः ॥

(वस्त्रं)

तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऋचः सामानिजज्ञिरे ॥
छंदांसिजज्ञिरेतस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥

(यज्ञोपवीतं)

ॐ तस्मादश्वाअजायंतयेकेचोभयादतः ॥
गावोहजज्ञिरेतस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः ॥
ॐ भूर्भुवः स्वः श्री पं० दे० नमः यज्ञोपवीतं (अक्षतान्वा) समर्पयामि ॥

(गंधं)

ॐ तंयज्ञंबर्हिषिप्रौक्षन्पुरुषंजातमग्रतः ॥
तेनदेवा अयजंतसाध्या ऋषयश्चये ॥
ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुकपंचायतनदेवताभ्योनमः गंधं समर्पयामि ॥ पश्चात्गणपतये दूर्वा । शंकरायबिल्वदलानि । विष्णवेतुलसी दलानि अर्पयेत् ॥

(पुष्पाणि)

ॐ यत्पुरुषंव्यदधुः कतिधाव्यकल्पयन् ॥
मुखंकिमस्यासीत्किंबाहूकिमूरूपादाऽउच्येते ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुकपं० देवताभ्योनमः पुष्पाणि स० ॥

(धूपं)

ॐ ब्राह्मणोस्यमुखमासीद्बाहूराजन्यः कृतः ।

उरूतदस्ययद्वैश्यः पद्भ्याꣳ शूद्रोऽअजायत ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुकपं० दे० नमः धूपं आघ्रापयामि ॥

(दीपं)

ॐ चंद्रमामनसोजातश्चक्षोः सूर्योऽअजायत ॥

श्रोत्राद्वायुश्चप्राणश्चमुखादग्निरजायत ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुकपं० दे० नमः दीपं दर्शयामि ॥

(नैवेद्यं)

ॐ नाभ्या ऽआसीदन्तरिक्ष शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत ॥
पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकाँ२ अकल्पयन् ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुकपं० दे० नमः नैवेद्यं स० ॥
ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय स्वाहा ।
ॐ व्यानाय स्वाहा । ॐ समानाय स्वाहा ।
ॐ उदानाय स्वाहा । नैवेद्यान्ते हस्तप्रक्षालनार्थे चंदनं समर्पयामि ॥

(तांबूलम्)

ॐ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत ॥
वसंतोऽस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः ॥
ॐ भूर्भुव स्व श्री अमुकपं० दे० नमः पूगीफलतांबूलदक्षिणां स० (तदभावे गंधपुष्पं)

(आरार्तिकं)

ॐ सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिःसप्तसमिधः कृताः
देवायद्यज्ञंतन्वानाअबध्नन्पुरुषंपशुम् ॥
ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुकप० दे० नमः प्रदक्षिणापू
पूर्वकं आरार्तिकंस० ॥

(पुष्पांजलिः)

ॐ यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवा-
स्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥
तेहनाकंमहिमानःसचंत
यत्रपूर्वेसाध्याःसंतिदेवाः ॥

ॐ गणानांत्वा गणपतिं हवामहे कविं कविनामुपवश्र स्तमम् । ज्येष्ठरायं ब्रह्मणा ब्रह्मणस्पति आनःशृण्वनुति सदि सादनम् । गौरीर्मिमाय सलिलायणितक्षत्येक पदी-द्विपदी साचतुष्पदी । अष्टापदि नवपदी बभूषे सहस्राक्षा परमे-व्योमन् ॥ प्रजायान्मे अनुराधान्मे केवलानूर्जस्वंतं हविषो

दुत्तभाजं घृतंचापान्पुरुष मौषधीना मग्नीश्च दीर्घमायुरस्तु देवाः । ॐ यज्ञेनयज्ञमय जन्तदेवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। तेहनाकं महिमानःसचेतयत्र पूर्वे साध्याः सन्तिदेवाः ॥ ॐ राजाधिराजाय प्रसैह्यसाइने नमोवयं वैश्रवणाय कूर्महे ।

समेकामान् काम कामायमह्यं । कामेश्वरो वैश्रवणोददातु । कुबेराय वैश्रवणाय महाराजायनमः ॥ ॐ स्वस्ति साम्राज्यो भोज्य स्वराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं महाराज्य महाधिपत्यमयं समुद्रपर्यन्ता यैस्यात् । स्त्रारव भौमसारवायुषः । आंताधा परार्धः समुद्र पर्यन्ताया एकराडिति । तदप्ये स श्लोको भिगतो मरुतः परिवेष्टारः । मरूत स्याशग्रहे आविक्षितस्य कामप्रे विश्वेदेवा सभासदइति । त्रिश्वतश्चरूत विश्वतो मुखो विश्वतो बाहुरूत विश्वतस्पात् ॥ संबाहुभ्याधमति संपतत्रैद्यावाभूमि जनयन्तहे चऽएकः ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः श्री अमुकर्प० दे० नमः मंत्रापुष्पांजलि समर्प्यामि

प्रार्थना

ॐ अद्भ्यः संभृत० इत्यारभ्य श्रीश्च ते इत्यंतेन षण्मंत्रेण स्तुतिः

आवाहनंनजानामिनजानामितवार्चनम्
पूजांचैवनजानामिक्षमस्वपरमेश्वर
अन्यथाशरणंनास्तित्वमेवशरणंमम
तस्मात्कारुण्यभावेनरक्षस्वपरमेश्वर

शक्तिश्चेत् गणेशसूक्त [शीर्षं शिवस्य-नमस्ते ६६ मन्त्रात्मको रौद्राध्यायः ॥ विष्णोः पुरुषसूक्ते २२ मंत्राः ॥ देव्याः देवीसूक्तं अहं-विश्वि० ॥ सूर्यस्य विभ्राट मंडलब्राह्मणादि० આ બધા વૈદિક પ્રમાણુ મંત્રો તે તે દેવતાપરત્વ છે. માટે શકિત પ્રમાણે પાઠ કરવો.

(संकल्पः)

अनेन ध्यानावाहनादि षोडशोपचारैः कृतेन पूजनेन श्री अमुकपंचायतन देवताः प्रीयंतां नमम ॥

इति देवतापूजनं

सायं प्रात होमः

कुंडे पंच भू संस्काराः—(दर्भैः परिसमुह्य) કુંડમાં દર્ભ ફેરવવો, (गोमयेनोपलिप्य)—ગાયના છાણથી લીંપવુ. (શુદ્ધ કરવું), (कुशेनोल्लिख्य)—માંહે દર્ભ ફેરવી સાફ કરવું, (अनामिकांगुष्ठेनोद्धृत्य)-અનામિકા અને અંગુઠાવડે માંહેથી ઉખેડવુ(उदकेनाभ्युक्ष्य)-પાણી છાંટવુ-પછી

ॐ प्रजा पतये स्वाहा इदं प्रजा पतये नमः

ॐ अग्नए स्विष्ट कृतयेस्वाहा इदं अग्नए स्विष्ट कृतयेनमः

ઘીની અથવા ભાત સાથે આહુતી આપવી.

---

१ गृहयज्ञकल्पावली—न शुल्यामायसे पात्रे न भूमौ न च [illegible]। वैश्वदेवं प्रकुर्वीत कुंडे वा स्थंडिलेऽपि वा ॥ १ ॥ षडंगुलमधोकण्य गर्ते च चतुरंगुलं। द्वादशांगुलदीर्घं स्यात्कुंडं तद्वैश्वदेविकम् ॥ २ ॥

(अथ ब्रह्मयज्ञः)

ઉપર પ્રમાણે દેવ પૂજન કર્યાબાદ તર્પણ કરવા અગાઉ ब्रह्मयज्ञનો પાઠ ભણી જવો.

स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः मनुः—નીચે દર્શાવેલા ब्रह्मयज्ञने. પાઠ કરવાથી અનંત ફલ મલે છે. માટે બની શકે તેમ "બ્રહ્મયજ્ઞ" કરવો. પ્રથમ આચમન, પ્રાણાયામ કરી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો.

अद्यपूर्वोच्चरित एवं गुणविशेषण विशिष्टायां शुभपुण्य तिथौ मम आत्मनः श्रुतिस्मृति पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ॐ तत्सत् परमेश्वर प्रीत्यर्थं यथाशक्ति ब्रह्मयज्ञेनाहं यक्ष्ये ।

ઉપર પ્રમાણે સંકલ્પ કર્યા બાદ **पवित्रस्थो वैष्णव्यो०** એ મંત્રથી હાથમાં વીંટી પેહેરવી.

ॐ इषेत्वादिषु मंत्रेषु खं ब्रह्मांतेषु दशमणवसहितेषुयाः क्रियाः तत्र विवस्वान् ऋषिः प्रजापतिर्देवता। सर्वाणि छंदांसि सर्वाणि सामानि प्रतिलिंगोक्ता देवता ब्रह्मयज्ञे विनियोगः

ઉપર પ્રમાણે બીજો સંકલ્પ કર્યાબાદ નિચે લખવા મુજબ ન્યાસ કરવા.

ॐ गौतमभरद्वाजाभ्यां नमः नेत्रयोः । ॐ विश्वामित्र जमदग्निभ्यां नमः—श्रोत्रयोः ॥ ॐ वसिष्ठकश्यपाभ्यां नमः—नासिकयोः ॥ ॐ अत्रयेनमः—वाचि ॥ ॐ गायत्र्यग्निभ्यां नमः—शिरसि ॥ ॐ उष्णिक् सवितृभ्यां नमः--ग्रीवायां ॥ ॐ बृहती बृहस्पतिभ्यां नमः—अनुके॥ ॐ बृहद्रथंतराद्यावा पृथिवीभ्यां नमः—बाह्वोः ॥ ॐ त्रिष्टुप् इन्द्राभ्यां नमः—नाभौ ॥ ॐ जगत्यादित्याभ्यां नमः—श्रोण्योः ॥ ॐ अतिच्छंदा प्रजापतिभ्यां नमः (लिंगे) ॐ यज्ञार्यान्निय वैश्वानराभ्यां नमः—गुदे ॥ ॐ अनुष्टुप् विश्वेभ्यो देवेभ्योनमः--ऊर्वोः ॥ ॐ पंक्तिमरुद्भ्यां नमः--जान्वोः ॥ ॐ द्विपदाविष्णुभ्यां नमः-पादयोः ॥ ॐ विच्छंदावायुभ्यां नमः--नासापुटस्थप्राणेषु । ॐ न्यूनाक्षराछंदोभ्योनमः—सर्वांगेषु ॥ एवं अंगानि योजयित्वा वेदमयः संपद्यते ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितु० ॥ १ ॥ ॐ इषेत्वोर्जेत्वा वायवस्थ देवोवः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणऽआप्यायध्व मघ्न्याऽइंद्राय भागं प्रजापती रनमीवाऽअयक्ष्मामावस्तेन ईशतमाघशंश्ठमोध्रुवाऽअस्मिन्गोपतौस्यात् बह्वीर्यजमानस्य पशून् पाहि ॥ २ ॥ वसोः पवित्रम् ॥ हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखं ॥ यो सावादित्ये पुरुषः सोसावहम् ॥ ३ ॥ ॐ३म् खं ब्रह्म ॥ व्रतमुपैष्यन्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यं च प्राक्तिष्ठन्नप उपस्पृशति । तद्यदप उपस्पृशति अमेध्यांवै पुरुषो यदनृतं वदति तेन पूतिरंतरतो मेध्यावा आपामेध्यो भूत्वा व्रतमुपयानीति पवित्रं वा आपः पवित्रपूतो व्रतमुपयानीति तस्माद्वा अप उपस्पृशति ॥ १ ॥ सोग्निमेवाभीक्षमाणो व्रतमुपैति। ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्ण मदुच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवाव शिष्यते ॥ ॐ खं ब्रह्म । ॐ खं पुराणं ॐ वायुरेवखमिति हस्माह कौरव्यायणीपुत्रो वेद यं ब्रह्मण। विदुर्वेदेन

नयड्वेदितव्य ॥ ॐ प्राश्नी पुत्राद्दासुरिवासिनः प्राश्नी पुत्र आसुरायणादासुरायण आसुरेरासुरीर्याज्ञवल्क्यात् याज्ञवल्क्य उद्दालकात् उद्दालकोऽरुणादरुण उपवेशेरुपवेशिः कुश्रेः कुश्रिः वाजश्रवसो वाजश्रवा जिह्वावतो बाध्योगाज्जिह्वावान् बाध्यो गोऽसितात् वार्षगणादसितो वार्षगणो हरितात् कश्यपात् हरितः कश्यपः शिल्पात् कश्यपात् शिल्पः कश्यपः कश्यपात् नैध्रुवेः कश्यपो नैध्रुविर्वाचोवाक् अंभिण्या अंभिण्यादित्यादा दित्या नीमानिशुक्लानि यजूंषि वाजसनेयेन याज्ञवल्क्येन आख्यायंते॥ २ ॥ ॐ अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम्॥ होतारं रत्नधातमं ॥ ३ ॥ ॐ अग्नआयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये ॥ निहोता सत्सिबर्हिषि ॥ ४ ॥ ॐ शन्नोदेवीर-भिष्टय आपोभवंतु पीतये ॥ शंयोरभिस्रवंतुनः ॥ चतुर्वेदानंतरं अंगानि पठेत्--अथानुवाकान् वक्ष्यामि। मंडलं दक्षिण मक्षि हृदयम्। अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि। अथातोऽधिकारः फलयुक्तानि कर्माणि। अथातोगृह्यस्थालीपाकानां कर्म। वृद्धिरादैच्।

समाम्नायः समाम्नातः । मयरसतजभनलगसंमितं । पंच संवत्सरमयं युगाध्यक्षः । गौः ग्माः अथातो ब्रह्मजिज्ञासा । अथातो ब्रह्मजिज्ञासा । योगीश्वरं याज्ञवल्क्यं नारायणं नमस्कृत्य । इति विद्यातपोयोनिरयोनिर्विष्णुरीडितः ।। वाग्यज्ञेनार्चितो देवः प्रीयतां मेजनार्दनः ।। આ પ્રમાણે બ્રહ્મયજ્ઞના છેવટ यस्य स्मृत्या० ભણી સંકલ્પ કરવો. अनेन ब्रह्मयज्ञाख्येन कर्मणा श्रीभगवान् परमेश्वरः प्रीयताम् ।।

(अथ पितृयज्ञः)

(तर्पणम्)

मनुः

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।।
होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्

મનુસ્મૃતિના ત્રીજા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—જપ, તથા ભણાવવું તેને બ્રહ્મયજ્ઞ કહે છે. મરણ પામેલા પિતરોને ઉદ્દેશીને

અન્નાદિ તથા तर्पण श्राद्ध આદિ क्रिया કરવામાં આવે છે. તેને पितृयज्ञ કહે છે. અગ્નિમાં હોમ તથા દેવતાનું પૂજન કરવું તેને देवयज्ञ કહે છે. બલિદાન કરવું તેને भूतयज्ञ કહે છે, અતિથી અભ્યાગતનું તથા વિદ્વાનોનું પૂજન સત્કાર કરવામાં આવે છે. તેને नृयज्ञ કહે છે.

ઉપર દર્શાવેલા પંચમહાયજ્ઞનું સેવન કરનાર મનુષ્ય પોતાના સમગ્ર દોષોને દૂર કરે છે તેમાં पितृयज्ञના બે પ્રકારના ભેદ છે, "एकः तर्पणाख्यः द्वितीयः श्राद्धाख्यश्च" ૧ મરણ પામેલા પિતરો (પૂર્વજો) ને નિત્ય તર્પણવિધિથી તિલાંજલિ દાન કરવું. ૨ સાંવત્સરિક તેમજ તીર્થાદિકોમાં જઈ નૈમિત્તિક શ્રાદ્ધાદિવડે તૃપ્ત કરવા કારણ કે पितृतः कुलसंततिः" પિતરોના આશીર્વાદથીજ વંશની વૃદ્ધિ થાય છે. અને એમ ન કરવાથી કાત્યાયનસૂત્રમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે अतर्पिताः देहाद्रुधिरं पिबन्ति" પિતરોને તૃપ્ત ન કરવાથી દેહમાંથી રૂધિર પીયે છે. આ ઉપરથી એમ સમજવું નહીં કે પિતરો શું કૃતઘ્નિ હતા? આવું સમજવું અજ્ઞાનનું કારણ છે. પરંતુ વંશવૃદ્ધિ થતી નથી એ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

વળી (श्राद्ध) તર્પણ સંબંધી વિશેષ પ્રમાણ જોઇએ તો ऋग्वेद, तथा यजुर्वेदना १९ मां अध्यायमां तथा अथर्वना ४ भागमां સ્પષ્ટ દર્શાવેલું છે. તો આ જગ્યાએ વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. તેમજ કાત્યાયનમાંથી થોડાજ ભાગ માત્ર ક્રમ સમજવા માટે પ્રદર્શિત કરીએ છીએ.

तर्पण प्रयोगः ।

धृत कुशपवित्राः आसने उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य ।

આસન ઉપર બેસીને દર્ભની પવિત્રી અનામિકાનાં પહેરી આચમન તથા પ્રાણાયામ કરવો.

પવિત્રી ધારણ કરવાનો મંત્ર.

ॐ पवित्रेस्थोवैष्णव्यौ सवितुर्वः प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ तस्यते पवित्रपते पवित्रापूतस्य यत्कामः पुनेतच्छकेयम् ॥ १ ॥

सङ्कल्पः ।

तिथिर्विष्णुस्तथावारो नक्षत्रं विष्णुरेव च ।
योगश्चकरणं चैव सर्वं विष्णुमयं जगत् ।

ॐ विष्णवे नमः । अद्य पूर्वोच्चारित एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ ममाऽऽत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ॐ तत्सत् परब्रह्मेश्वरप्रीत्यर्थं देवऋषिमनुष्यपितृतर्पणमहं करिष्ये ॥

એ પ્રમાણે સંકલ્પ કર્યાબાદ ત્રાંબા અથવા રૂપાના વાસણમાં જલ ભરીને ગંધ પુષ્પ નાખવાં.

ॐ विश्वान्देवान् भवत्सु आवाहयिष्ये । ॐ आवाहय ।
ॐ विश्वेदेवा सऽआगत श्रृणुताम ईमꣳहवम् । एदम्बर्हि निषीदत ॥ २ ॥ विश्वेदेवाऽश्रुणुते मꣳहवम्मेये अन्तरिक्षे यऽउपद्यविष्ट । ये अग्नि जिन्हा उतवा अजत्राऽआसद्यास्मिन् बर्हिषिमादयध्वम् ॥ ३ ॥

આ મંત્ર બોલીને જલમાં યવ નાખી આવાહન કરવું.

ततो देवानां आवाहनम् ।

आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ।
ये तर्पणेऽत्र विहिताः सावधाना भवन्तु ते ।
ॐ भवामः ॥ (देवतर्पणम्)

દર્ભની શલાકા જમણા હાથમાં ધારણ કરી દેવ તીર્થથી એક એક અંજલી આપવી.

ॐब्रह्मा तृप्यताम् । ॐविष्णुस्तृप्यताम्, ॐरुद्रस्तृप्यताम् । ॐप्रजापति स्तृप्यताम । ॐदेवास्तृप्यंताम् । ॐ छंदांसितृप्यंताम्! ॐवेदास्तृप्यंताम् । ॐऋषयस्तृप्यंताम् । ॐपुराणाचार्यास्तृप्यंताम् । ॐगंधर्वास्तृप्यंताम् । ॐइतराचार्यास्तृप्यंताम् । ॐ संवत्सरसावयवस्तृप्यताम् । ॐ देव्य स्तृप्यन्ताम् । ॐअप्सरस्तृप्यंताम् । ॐदेवानुगास्तृप्यंताम् । ॐनागास्तृप्यन्ताम् । ॐसागरास्तृप्यन्ताम् ।. ॐपर्वतास्तृप्यन्ताम् । ॐसरितस्तृप्यन्ताम् । ॐमनुष्यास्तृप्यन्ताम् । ॐयक्षास्तृप्यन्ताम । ॐरक्षांसितृप्यन्ताम् । ॐपिशाचास्तृ-

ष्यन्ताम् । ॐसुपर्णास्तृप्यन्ताम् । ॐ भूतानि तृप्यन्ताम् । ॐपशवस्तृप्यन्ताम् । ॐवनस्पतयस्तृप्यन्ताम् । ॐओषधय-स्तृप्यन्ताम् । भूतग्रामश्चतुर्विधस्तृप्यताम् ।

(मनुष्यदेव तर्पणम्)

निवीत्या उत्तराभिमुखः यवैर्ऋषींस्तर्पयेत् ।

જનોઈ કંઠમાં ધારણ કરીને દરેકને નિચે લખ્યા પ્રમાણે બેબે અંજલી આપવી.

तद्यथा ॐ सनकस्तृप्यतु ॐ सनकः० । २ ।

ॐ सनन्दनस्तृप्यतु ॐ सनन्दन० । २ ।

ॐसनातन स्तृप्यतु ॐ सनातनः० । २ ।

ॐकपिलस्तृप्यतु ॐ कपिलः० । २ ।

ॐआसुरि स्तृप्यतु ॐ आसुरिः० । २ ।

ॐवोढुस्तृप्यतु ॐ वोढुः० । २ ।

ॐपंचशिखस्तृप्यतु ॐ पञ्चशिखः० । २ ।

पितृतर्पणम्

कृतापसव्यो दक्षिणाभिमुखः कुशपाणिः पितृंस्तर्पयेत्

દર્ભને બેવડો કરી એટલે દર્ભના મૂળ તથા અગ્રભાગ બન્ને જમણા અંગુઠા તરફ રાખીને અપસવ્ય કરીને જલમાં તલ નાંખીને જમણાં અંગુઠા તરફથી દરેકને નિચે લખ્યા પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ અંજલી આપવી.

ॐकव्यवाडनलस्तृप्यताम् । कव्य० । कव्य० । ३ ।

ॐसोमस्तृप्यताम् । सोम० । ३ ।

ॐअर्यमा तृप्यताम् । अर्यमा० । अर्यमा० । ३ ।

ॐअग्निष्वात्ताः पितरस्तृप्यन्ताम् ॥ ३ ॥

ॐसोमपाः पितरस्तृप्यन्ताम् ॥ ३ ॥

ॐबर्हिषदः पितरस्तृप्यन्ताम् ॥ ३ ॥

(यमतर्पणम्)

ॐयमायनमः ॐयमाय० । ॐयमाय० ॥ ३ ॥

ॐधर्मराजाय नमः । ॐधर्म रा० । ॐधर्म रा० ॥३॥

ॐमृत्यवे नमः ॐमृत्यवे० । ॐमृत्यवे० ॥ ३ ॥

ॐअंतकाय नमः । ॐअंतकाय० । ॐअंतकाय० ॥३॥

ॐवैवस्वताय नमः ॥ ३ ॥

ॐकालाय नमः ॥ ३ ॥

ॐसर्वभूतक्षयाय नमः ॥ ३ ॥

ॐऔदुम्बराय नमः ॥ ३ ॥

ॐदध्नाय नमः ॥ ३ ॥

ॐनीलाय नमः ॥ ३ ॥

ॐपरमेष्ठिने नमः ॥ ३ ॥

ॐवृकोदराय नमः ॥ ३ ॥

ॐचित्रगुप्ताय नमः ॥ ३ ॥

નીચેના પિતૃતર્પણમાં શર્મા ઠેકાણે ક્ષત્રિયે વર્મા વૈશ્યએ ગુપ્ત ઉચ્ચાર કરવા.

१ (ॐ उशन्तस्त्वेत्यावाहनम्) ॐ उशन्तस्त्वानिधीम ह्युशन्तः समिधीमहि ॥ उशन्नुशतऽआवह पितृन्हविषे अत्तवे ॥ ४ ॥

समस्त पितृनावाहयिष्ये ॐ आवाहय तयअपसव्येन ।

अमुकगोत्रः अस्मत्पिता अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यताम् । इदं जलं तस्मै स्वधानमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्राः अस्मत्पितामहः अमुकशर्मा रुद्ररूपस्तृप्यताम् । इदं जलं तस्मै स्वधानमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्राः अस्मत्प्रपितामहः अमुकशर्मा आदित्यस्वरूपस्तृप्यताम् । इदं जलं तस्मै स्वाधानमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्राः आस्मान्माता अमुकदा वसुरूपा तृप्यताम् । इदं जलं तस्मै स्वधानमः ॥ ३ ॥

१उशन्त स्त्वा० હે અગ્ને ! હમો તમારી કામના વડે અમે તમારૂ સ્થાપન કરીએ છઇએ યજ્ઞના કામ નિમિત્ત હમો તમોને લિત્ કરીએ છઇએ કામના વડે હવિ દ્રવ્યની ઇચ્છા કરવા વાળા પિતરોને હવિનુ ભક્ષણુ કરવાને આપનુ આવાહન કરીએ છઇએ.

अमुकगोत्रा अस्मत्पितामही अमुकदा आदित्यरूपा तृप्यताम् ।
इदं जलंतस्मै स्वधानमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रा अस्मत्सापत्नमाता अमुकदा वसुरूपा [illegible]प्यताम् ।
इदं जलं तस्यै स्वधानमः ॥ ३ ॥

पश्चादेतान्मंत्रान्पठेत्

ત્યાર પછી નીચેના મંત્રો ભણવા.

१ ॐ उदीरतामवरऽउत्परासऽउन्मध्यमाःऽपितरःऽसोम्यासः।
असुंयऽईयुरवृकाऽऋतज्ञास्तेनोवन्तुपितरोहवेषु ॥ ५ ॥

१उदिरता० આ લોકમાં આ લોકની સ્થિતિમાં અને પરલોકની સ્થિતિમાં અને મધ્ય લોકની સ્થિતિમાં સોમભાગી અથવા પિતરો કામ વડે. ઉર્ધ્વ લોકને પ્રાપ્ત થાઓ આ ત્રણ ભુઃ ભુવઃ અને સ્વર લોકમાં સ્થિત્ પિતરોને સંબંધ છે. કદાચ જો પિતરો પ્રાણરૂપને પ્રાપ્ત છે. અર્થાન્ વાયુરૂપને પ્રાપ્ત છે. તેઓ શત્રુ વગરના હોવાથી ઉપાસીત સત્યના જ્ઞાતા સ્વાધ્યાય પરાયણ પિતરોનુ આવાહન વડે હમારી રક્ષા કરો.

१ ॐअङ्गिरसोनः पितरोनवग्वाऽअथर्वाणोभृगवऽसोम्यासः ॥
तेषांवयᳬसुमतौ यज्ञियानामापिभद्रेसौमनसेस्याम् ॥ ६ ॥

२ ॐआयन्तुऽपितरःसोम्यासोग्निष्वात्ताःपथिभिर्देवयानैः ॥
अस्मिन्यज्ञे स्वधयामदन्तोधिब्रुवन्तुतेवन्त्वस्मान् ॥ ७ ॥

---

१ अंगिरसोन=० નવનિય સ્તુતિ, યોગ્ય અથવા નવિન ગતિવાળા સોમ સંપાદક અંગિરા વંશમાં ઉત્પન થએલો અથર્વ વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા ભૃ ગુરૂપિના વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા. હમારો પિતરો અર્થાત્ જો આસમય પિતૃલોક પદને પ્રાપ્ત થયા છે. આ યજ્ઞમાં પૂજ્નીય પિતરોની સુંદર બુધ્ધિ તથા કલ્યાણ કરી સુંદર મનમાં પણ હમો પણ છઇએ અર્થાત્ આ મહોદયની બુધ્ધિ હમારે વિષે કલ્યાણકારી હોય. અથવા એનુ મન હમારે વિષે કલ્યાણ કલ્પનામાં નિયુકત હો.

२आयन्तुनः पितंरा- સોમ યજ્ઞના યોગ્ય અતિદ્વારા સ્વાદિતૂ અથવા અગ્નિ જેને બાળીને આસ્વાદન કરે છે અર્થાત શ્રુતિસ્મૃતિકારા વિહિતકર્મનું અનુષ્ટાન કરવા વાળા હમારા પિતરો (દવયન) દેવતાઓના ગમન માર્ગવડે આગમન કરે આ યજ્ઞમાં સ્વધા નામ અન્નથી પ્રસન્ન થઈ માનસિક ઉપદેશ આપે તેઓ હમારી રક્ષા કરે,

१ ॐ ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतम्पयः कीलालं परिस्रुतम् ॥ स्वधा-स्थ तर्पयत मे पितॄन् ॥ ८ ॥

१ ॐ पितृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा नमः पितामहेभ्यः स्वधायि-भ्यः स्वधा नमः प्रपितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा नमः ॥ अक्षन्पितरोऽमीमदन्त पितरोऽतीतृपन्त पितरः पितरः शुन्धध्वम् ॥९॥

---

[१] ऊर्जं वहन्ती वहन्तीः० વિવિધ પ્રકારના સ્વાદિષ્ટ સારરસ બધા રોગ મૃત્યુને નાશ કરવાવાળા પુષ્પોવડે નિકળી સારરૂપધૃત બધા બંધન દુર કરવાવાળા દુષ્ટને ધારણ કરવાવાળા જેવા તમે પિતરો ની હવિ સ્વરૂપછો એ કારણ મારા પિતરોને તૃપ્ત કરો.

[२] पितृभ्य=स्वधायिभ्य= અન્નના પ્રતિ ગમનશિલ પિતરોને નિમિત્ત સ્વધા સંજ્ઞક અન્ન પ્રાપ્ત થાઓ. અથવા પિતરો નિમત્ત અન્ન પ્રાપ્ત થાઓ. અથવા તેના નિમિત્ત નમસ્કાર હજો અથવા સ્વધા શબ્દ ઉચ્ચાર પૂર્વક દાનમાં તર્પણના પિતૃગણની તૃપ્તિને નિમિત્ત આ આહુતિ અર્પણ કરવામાં આવે છે સ્વધાના પ્રતિગ્રહશિલ પિતામહો ને નિમિત્ત સ્વાધા સંજ્ઞક અન્ન થાઓ પિતૃગણનો આહાર સંપન્ન થઓ અર્થાત્ પિતરોએ ભક્ષણ કર્યો. પિતરો આનંદથી તૃપ્ત થયા પિતરો અનત્યન્ત તૃપ્ત થયા તેથી હમોને તૃપ્ત કર્યા અથવા હમોને અભિષ્ટ આપે છે, હે પિતરો ! આચમના દ્દિદ્વારા શુદ્ધ થાઓ.

ॐयेचेहपितरोयेचनेहयाँश्चविद्मयाँ २ उचनप्रविद्म ॥ त्वंवे-
त्थयतितेजातवेदःस्वधाभिर्यज्ञꣳसुकृतञ्जुषस्व ॥ १० ॥

ॐमधुवाताऽऋतायतेमधुक्षरन्तिसिन्धवः ॥ माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः ॥ ११ ॥

ॐमधुनक्तमुतोषसोमधुमत्पार्थिवꣳ रजः ॥ मधुद्यौरस्तु नः
पिता ॥ १२ ॥

येचेह पितरः જે પિતરો આ લોકમાં વર્તમાન છે અને જે પિતરો આ લોકમાં નહિ હોય અર્થાત્ સ્વર્ગમાં છે. અથવા જે પિતરોને ઓળખે છે અને જેને સ્મરણ ન હોવાથી નથી જાણતા હે અગ્ને: ? તે પિતરોને તમેજ જાણો છો. પિતરો અન્નદ્વારા શ્રેષ્ઠ યજ્ઞને સેવન કરો અર્થાત હવિગ્રહણ કરીને આપ રીતે સફળ કરો.

मधुवाता; યજ્ઞની ઇચ્છા કરવાવાળા યજમાનને નિમિત્ત વાયુ પુષ્પરસને વહન કરે છે. સ્યન્દમાન નદીઓ મધની માફક પાણીનું ક્ષરણ કરે છે તેમ હમોને સઘળી ઓષધીઓ મધુર રસથી યુક્ત થાઓ,

मधुनक्तमुतो:—હમારું પિતાવત પાલન કરવવાળા દ્યુલોક અમૃતમય થાઓ, માતરૂપ ભૂમિ સંબંધી રજ અમૃતમય થાઓ, રાત્રિ દિવસ અમૃતમય થાઓ અર્થાત્ બધાથી હમારું મંગળ થાઓ,

ॐमधुमान्नोवनस्पतिर्मधुमाँ २ अस्तु सूर्यः॥ माध्वीर्गावो भवन्तुनः ॥ १३ ॥

ॐ मधु मधु मधु तृप्यध्वम् तृप्यध्वम् तृप्यध्वम् !

ॐनमोवःपितरोरसायनमोवःपितरः शोषायनमोवः पितरोजीवायनमोवःपितरः स्वधायैनमोवः पितरोघोरायनमोवः पितरोमन्यवेनमोवःपितरःपितरोनमोवोः गृहान्नःपितरोदत्तसतोवःपितरोदेष्मैतद्वःपितरोवासः ॥ १४ ॥

મધુમાન્નો૦— સંપૂર્ણ વનસ્પતિ હમોને મધુર રસથી યુકત હોય સૂર્ય હમોને મધુર રસપુંજ થાઓ, પૃથ્વિ હમોને મધુર રસયુકત થાઓ.

નમોવ પિતરો. હે ! પિતરો તમારા સંબંધી રસરૂપ વસંત ઋતુને નમસ્કાર છે અર્થાત્ આપના પ્રસાદ વડે વસંતઋતુને ઉદયથી વસ્તુઓ રસવાન થાઓ. દેશમાં સારા પ્રચારથી વસંતનો પ્રચાર થાઓ. હે પિતરો તમારા સંબધી ગ્રિષ્મ ઋતુને નમસ્કાર છે. અર્થાત્ આપના પ્રસાદ વડે ગ્રિષ્મ ભલિ પ્રકારે વર્તે. હે પિતરો ! તમારા સંબંધ માટે પ્રાણીઓને જીવન સ્વરૂપ વર્ષા ઋતુને નમસ્કાર છે

आद्यंत्तपितरो गर्भंकुमारम्पुष्करस्त्रजम्॥यथेह पुरुषोसत्॥१६॥

ઉપરના મંત્રો બોલી માતામહના ગોત્રનું ઉચ્ચારણ કરી અનુક્રમે તર્પણ કરવું.

અર્થાત્ વર્ષા વડે પ્રાણીમાત્ર સજીવ હોયછે, અથવા આપના પ્રસાદ વડે સારી વર્ષા થાઓ. હે પિતરો ! તમારા સંબંધ વડે સ્વધા રૂપ શરદ ઋતુને નિમિત્ત નમસ્કાર છે. અર્થાત્ આપના પ્રસાદ વડે શ્રેષ્ટ અન્ન ઉત્પન્ન કરવાવાળી શરદ વ્યાપ્ત હો હે પિતરો ! તમારા સંબંધ વડે જીવ માત્રને હેમન્ત ઋતુને નમસ્કાર છે. અર્થાત્ આ ઋતુ રૂડી પ્રકરે વર્તે હે પિતરો ! તમારા સંબંધ વડે ક્રોધરૂપ શિશિરને નિમિત્ત નમસ્કાર છે. અથવા આપની કૃપા વડે શિત્ ઋતુમાં સારા ઉત્તમ પ્રકારનો સ્વાર્થ રૂપ વડે લાભ કરીને શિત્ ઋતુમાં બગાડ થાય નહિ હે ષડ ઋતુરૂપ પિતરો ! આપના નિમિત્ત નમસ્કાર છે હે પિતરો આપને નમસ્કાર છે આ મંત્ર વડે સ્ત્રીનુ નિરિક્ષણ કરે હે પિતરો હમારે નિમિત્ત ભાર્યા, પુત્ર પૌત્રાદિક ગૃહોનુ પ્રદાન કરો હે પિતરો ! તમારા નિમિત્ત આ વિદ્યમાન પ્રદેય વસ્તુ આપે છે આશય માત્ર એટલોજ છે કે દાન કરવા છતાં હમારાં ધનનો કદી પણ ક્ષય થાય નહિ.

आधत्त पितरं હે પિતરો જે પ્રકારે આ ઋતુમાદે વતઃ પિતરો અને મનુષ્યોને અપેક્ષિત કામ ।। કરાવ ।। ॥ થ ઓ તે પ્રકારે પુષ્કર માળા ધારી અશ્વિ કુમારોની તુલ્ય માળા ધારી રોગહિન સુંદર પુત્રરૂપ ગર્ભને સંપાદન કરો.

अमुकगोत्रः अस्मन्मातामहः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यताम् ।
इदं जलं तस्मै स्वधा नमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रः अस्मत् प्रमातामहः अमुकशर्मा रुद्ररूपस्तृप्यताम् ।
इदं जलं स्वधा नमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रः अस्मद्वृद्धप्रमातामहः अमुकशर्मा आदित्यरूप
स्तृप्यताम् । इदं जलं तस्मै स्वधा नमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रा अस्मन्मातामही अमुकदा वसुरूपा तृप्यताम् ।
इदं जलं तस्यै स्वधा नमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रा अस्मत्प्रमातामही अमुकदा रुद्ररूपा तृप्यताम् ।
इदं जलं तस्यै स्वधा नमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रा अस्मद्वृद्धप्रमातामही अमुकदा आदित्यरूपा तृप्य-
ताम् । इदं जलं तस्यै स्वधा नमः ॥ ३ ॥

(ततः सापत्न्यादिक्रमेणोद्दिष्टगणं तर्पयेत्)

अमुकगोत्रा अस्मत्पत्नी अमुकदा वसुरूपा तृप्यताम् । इदं
जलं तस्यै स्वधा नमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रा अस्मत्सुत: अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यताम् । इदं
जलं तस्मै स्वधानमः ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रा अस्मत्कन्या अमुकदा वसुरूपा० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रः अस्मत्पितृव्य सपत्निकः अमुकशर्मा वसु० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रा अस्मन्मातुल सपत्निकः अमुकशर्मा वसु० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रः अस्मद्भ्राता सपत्निकः अमुकशर्मा वसु० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रा अस्मत्पितृभगिनी अमुकदा वसु० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रा अस्मन्मातृभगिनी अमुकदा वसु० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रा अस्मदात्मभगिनी अमुकदा वसु० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रः अस्मच्छ्वशुरः सपत्निकः अमुकशर्मा वसु० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रः अस्मद्गुरु सपत्निकः अमुकशर्मा वसु० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रः अस्माच्छिष्यः अमुकशर्मा वसु० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रः अस्मन्मित्रं अमुकशर्मा वसु० ॥ ३ ॥

अमुकगोत्रः अस्मद्दासः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यताम् इदं जलं
तस्मै स्वधानमः ॥ ३ ॥

ततः । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं देवर्षिपितृमानवाः ॥ तृप्यंतु पितर सर्वे मातृमातामहादयः ॥

अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीपनिवासिनाम् ॥ आब्रह्मभुवना-ल्लोकादिदमस्तु तिलोदकम् ॥

येऽबान्धवा बान्धवा ये येऽन्यजन्मनि बान्धवा । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मयादत्तेन वारिणा ॥ सव्यं ॥ ॐ स्थावरस्तृ-ॐजंगमस्तृ० ॐ गरुडवाहन तृ ॐ मुकुंदस्तृ० ॐजगन्नाथस्तृ धरणीधरंस्तृ० ॐदेवकीनंदनस्तृ० (ततोपसव्यं)

वस्त्र निष्पीडनम्

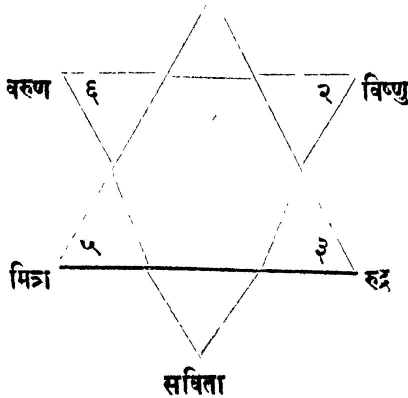
ये के चास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृता ॥
ते गृहंतु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकं ॥ १ ॥
इति वस्त्रनिष्पीडनोदकं दत्वा ।

આમ બોલી શુદ્ધ ઉત્તરીય વસ્ત્રના છેડાને ચોવડો કરી તર્પણ પાત્રમા ડાબી બાજુએ નીચોવવો.

सव्येनशुद्धोदकेनाचम्य प्राणायामं कुर्यात् ॥

ત્યાર પછી સવ્ય કરી તર્પણ કરેલું જલ કાઢી નાંખી તે પાત્રમાં શુદ્ધ જલ પુરી આચમન પ્રાણાયામ કરી પાત્રમાં નીચે પ્રમાણે ષટ્દલ કરવું.

षट्दलम्

ત્યાર બાદ ગંધ અક્ષત જલવડે નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલી એકેક અર્ઘ્ય આપવાં.

ॐ ब्रह्मयज्ञानम्प्रथमम्पुरस्तात्द्विसीमतः सुरुचोवेनऽआव ॥ सबुध्न्याऽउपमाऽअस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्चविवः ॥ १ ॥

ॐ ब्रह्मणे नमः એમ કહી એક અર્ઘ્ય આપવો. (૧)

ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पांसुरे स्वाहा ॥ ॐ विष्णवे नमः (२)

ब्रह्म० પૂર્વ દિશાથી સત્વગાથી પ્રથમ પ્રગટ થઇ આદિ સ્વરૂપ બ્રહ્મ પૃથ્વિ મધ્યેથિ, આરંભ કરીને સુંદર રુચીવાળા આ લોકોનો તમારા પ્રકાશથી વિસ્તર કરેલા અને તેઓ કામનીય મેધાવી અવકાશ યુક્ત અને આ જગતના નિવાસ સ્થાન અન્તરિક્ષી માં હોવાથી દિશાઓની તથા વિદ્યમાન મૂર્તિ ઘટપાટાવિ અને અને અમૂર્ત વાયું આદિની પ્રભવ સ્થાનનો પ્રકાશ કરે છે

इदं वि० સર્વ વ્યાપિ ત્રિવિક્રમાવતાર ધારી વિષ્ણુને આચરાચર જગતને વિભક્ત કરી આ ક્રમણ કર્યું છે પ્રથમ ભુમિ બીજું અન્તરિક્ષ અને ત્રીજા લોકમા પદ ધારણ કર્યું છે. અથવા તે સર્વ વ્યાપક અગ્નિ વાયુ સુર્યરૂપથી વ્યાપ્ત છે. આ વિષ્ણુંના પદમા સમ્યક્ પ્રકાર વિશ્વ અન્તર ભુત છે તે પરમાત્મા દેવતા નિમિત્ત હવિપ્રદાન દાન કરે છે અથવા આ વિષ્ણુંના અંતાખ્યપદ અથવા સ્વરૂપ આકૃત આત્માઓને દુર્લભ છે જેવી રજ સ્થળમાં રાખેલી વસ્તુ જોવામાં આવતી નથી

[1]ॐ नमस्ते रुद्रमन्यवऽउतोतऽइषवे नमः। बाहुभ्यामुतते नमः॥ ॐ रुद्राय नमः॥ ३॥ ॐ तत्सवितु॰ ॐ सवित्रे नमः॥ ४॥[2]ॐ मित्रस्य चर्षणी घृतो वो देवस्य सानसि। द्युम्नञ्चित्रश्रवस्तमम्। ॐ मित्राय नमः॥५॥[3]ॐ इमम्मे वरुणश्रुधी हवमद्या च मृडय। त्वामवस्युराचके॥ ॐ वरुणाय नमः॥ ६॥

---

[1]હે દુઃખના દુર કરવાવાળા અથવા જ્ઞાનના આપવાવાળા અથવા પાપીજનોને તેના કામનું ફળ આપીને ફળ આપવાવાળા રૂદ્રદેવ આપના ક્રોધને નિમિત્ત નમસ્કાર છે. અથવા તમારા બાણોને નિમિત્ત નમસ્કાર છે અથવા તમારા ઉભય હસ્તોને નિમિત્ત નમસ્કાર છે. અથવા હે રૂદ્રદેવ! આપનો ક્રોધ એ બાણધારી હસ્ત શત્રુઓ ઉપર પડવાથી હમોને શાન્તિ થાય.

[2]હિમમાન મનુષ્યોને પોષણ કરવાવાળા મિત્ર દેવતાની રક્ષણ જે કે સનાતન યશરૂપ વડે પ્રસિદ્ધ વિચિત્ર તથા અત્યન્ત શ્રવણને લાયક છે તે શ્રવણીય યશની પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

[3]હે સંસાર સાગરના અધિપતિ વરૂણ દેવ તમે તમારા આવાહનને સંભાળજો અને આજ દિવસ હમોને સારી પ્રકાર વડે સુખી કરજો કારણ કે પોતાના પાલન ઇચ્છાવાળો હું તમને અહિં બોલાવવાની ઇચ્છા કરૂં છું.

[1]'सूर्योपस्थानम्'—ॐ अदृश्रमस्य केतवो व्विरश्मयो जनाँ२ अनु । भ्राजन्तोऽअग्नयो यथा । उपयामगृहीतोसि सूर्याय त्वा भ्राजायैषते योनिः सूर्याय त्वा भ्राजाय ॥ सूर्य भ्राजिष्ठ-भ्राजिष्ठस्त्वन्देवेष्ष्वसि भ्राजिष्ठोहम्मनुष्येषु भूयासम् ॥ १ ॥

[2]हꣳसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता व्वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् । नृष-

---

[1]આ સુર્યની પજ્ઞાની હેતુ સંપૂર્ણ પદાર્થનુ જ્ઞાન કરવાવાળા કરણો સંપૂર્ણ પ્રાણીઓને અનુગત વિશેષે કરી જુએ છે. અર્થાત્ સુર્યના કિરણો બધામાં વ્યાપ્ત છે. જે પ્રકારે પ્રજ્વલિત અગ્નિ સર્વત્ર ભાસમાન છે હે ત્રતીય અતિ ગ્રાહ્ય ગ્રહ તમે ઉપયમ પાત્રમાં ગૃહિત છો દિપ્તમાન સુર્યની પ્રીતિને અર્થે તમને ગ્રહણ કરૂંછું. હે તૃતીય અતિ ગ્રાહ્ય ગ્રહ આ તમારૂં સ્થાન છે. દિપ્તમાન સુર્ય દેવની તુષ્ટિને અર્થે તમને આ સ્થાનમાં આસાદન કરૂં છું. હે પ્રદિપ્ત સુર્ય તમે બધા દેવતાઓમાં અતિ દિપ્તમાન છો. તમારા પ્રસાદ વડે મનુષ્યેમાં હુ અતિશય દિપ્તમાન થાઉં.

[2]પવિત્ર સ્થાન દિપ્તમાં આદિત્ય સ્વરૂપથી સ્થિત્ અહંકારના દુર કરવાવાળા આત્મા વાયુરૂપથી અન્તરિક્ષમાં સ્થિત્ મનુષ્યોનુ પ્રવર્તક અગ્નિ રૂપવડે વેદિમાં સ્થિત્ થઇને દેવતાઓનું આવાહન કરવાવાળા આહવનીય રૂપથી યજ્ઞ ગૃહમાં સ્થિત્ સર્વ પુજનીય મનુષ્યેમાં પ્રાણ ભાવ વડે સ્થિત્ વા ક્ષમ રુપે સ્થિત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનો તથા ક્ષેત્રોમાં

हग्मद्दतसद्व्योम सदब्जा गोजाऽऋतजाऽअद्रिजाऽऋतम्बृहत् ॥२॥

ઉપર લખેલા બે મંત્રો ભણવા બાદ દિશામાં દેવતાને નમસ્કાર કરવા.

(दिग्देवतानां नमस्कारा:)—प्राच्यै—ॐ इंद्राय नमः ॥ आग्नयै—ॐ अग्नये नमः ॥ दक्षिणायै—ॐ यमाय नमः ॥ नैर्ऋत्यै ॐ निर्ऋतये नमः ॥ पश्चिमायै—ॐ वरुणाय नमः ॥ वायव्यै—ॐ वायवे नमः ॥ उदीच्यै—ॐ सोमाय नमः ॥ ईशान्यै—ॐ ईशानाय नमः ॥ ऊर्ध्वायै—ॐ ब्रह्मणे नमः ॥ अधस्तात्—ॐ विष्णवे नमः ॥ अवाच्यै—ॐ अनन्ताय नमः ॥ (जलमध्ये) ॐ ब्रह्मणे नमः ॐ अग्नये नमः । ॐ पृथिव्यै

ાસ્થત્ યજ્ઞમાં સ્થિત્ આકાશમાં મંડળ રૂપ વડે સ્થિત્ આ પ્રકારે બધી સ્થિતિ વડે પ્રાર્થના કરીને બધાના ઉત્પત્તિદ્વારથી પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને જે મત્સાદિ રૂપ વડે પાણિમા થતાં ચતુર્વિધ ભુત ગ્રામ રૂપીથી ભુમિમાં હોવાવાળા અથવા પશુ આદિમાં વીર્ય રૂપ વડે વિદ્યમાન સત્યમાં હોવાવાળા પાષાણમાં અગ્નિ રૂપ વડે હોવાવાળા મેઘમાં પાણિ રૂપ વડે હોવાવાળા, સર્વાત્ મહાન પરબ્રહ્મ રૂપ પરમાત્માનુ સ્મરણ કરી રથથી ઉતરૂ છું.

नमः । ॐ ओषधिभ्यो नमः । ॐ वाचे नमः । ॐ वाचस्पतये नमः । ॐ महद्भ्यो नमः । ॐ विष्णवे नमः । ॐ अद्भ्यो नमः । ॐ अपाम्पतये नमः । ॐ वरुणाय नमः ॥

'मुखविमार्जनम्'—

ॐ सं वर्चसा पयसा सन्तनूभिरगन्महि मनसा सᳪ शिवेन ॥ त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोनुमार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टम् ॥

'विसर्जनम्'

संवर्चसा पयसा० હમે આજે બ્રહ્મતેજ વડે અથવા અન્ન વડે સંયુક્ત થઇએ. ક્ષિરાદિ રસ વડે સંગત થાઓ. અનુષ્ઠનમાં સમર્થ શરીરના અવયવોથી સંયુક્ત છો. અર્થાત તમરા શરીરનુ તેજબળ સૌંદર્ય કાન્તિની ઉન્નતિ અથવા ભાર્યા (સ્ત્રી) પુત્રાદિક વડે સંયુક્ત થાઓ. શાન્ત કર્મ શ્રદ્ધા યુક્ત મનથી સયુકત છો. વિખ્યાત વન્ અન્ય સોમનદાનિ ત્વષ્ટાદેવના મારા શરીરનું દેપરૂપ ન્યુન અંગ છે. તેનું ન્યુનત્વ દૂર કરી શોધન કરો અર્થાત હમારા પાપાદિ દોષ દૂર થઇને શરીર નિર્મળ અને ઐશ્વર્યવાન થાઓ.

ॐ देवा गातुविदो गातुं वित्वा गातुमित । मनसस्पत इमं देव यज्ञᳪ स्वाहा वाते धाः । 'अर्पणम्'

अनेन यथाशक्ति देवऋषिमनुष्यपितृतर्पणाख्येन कर्मणा ममसमस्त पितृरूपी भगवान जनार्दनवासुदेवः प्रीयताम् नमम ॐतत्सतब्रह्मार्पणमस्तु । श्रीगयागदाधरस्तृप्यतु । ॐविष्णवेनमः

(इति तर्पण प्रयोगः)

(इति तृतीयः पितृयज्ञः)

४ (चतुर्थः देवयज्ञः) होमः

अथवै पृष्ठेदेवि विधानोक्त वैश्वदेव प्रयोगः ॥

पारस्करगृह्यसूत्र–वैश्वदेवादन्नात् पर्युक्ष्य स्वाहाकारैर्जुहुयात्

વૈશ્વદેવને માટે ક્ષારવિનાનું અન્ન (રાંધેલા ભાત) હોય તેનાથી હોમ કરવો. વૈશ્વદેવ હોમ કર્યા શિવાય જે પાકમાંથી જમ્યા હોય તો પ્રાયશ્ચિત થાય છે. કારણ કે,

---

ॐ देवागातु० હે યજ્ઞના જાણવાવાળા દેવતાઓ હમારા યજ્ઞનું વૃત્તાંતને જાણીને યજ્ઞની પ્રતિ અથવા હમારા યજ્ઞથી સંતુષ્ટ થઇને તમારે માર્ગ જજો. હે મનના અધિપતિ ચંદ્ર અથવા મનના નિયામક પરમેશ્વર હે દેવ આ અનુષ્ટાન કરેલું યજ્ઞને તમને અર્પણ કરૂં છું. તમે આ યજ્ઞને વાયુરૂપ દેવતામાં સ્થાપિત કરો.

पराशरः—

यद्‌गो हूयते नैव यस्य ग्रासो न दीयते ॥
अभोज्यं तद्विजानीयात् भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥

પાક (રસોઇ) થવા પછી જે અન્નનો હોમ તથા બલિદાન કરવામાં આવતું નથી તે અન્નનું ભોજન કરવામાં નિષેધ છે. કારણ કે તે અન્ન ખાધું હોય તો ચાંદ્રાયણવ્રત કરી શુદ્ધ થવું. માટે वैश्वदेव કર્યાબાદ ભોજન કરવું એમ વેદમા પણ સ્પષ્ટ છે.

કદાચ રાંધેલો ભાત ન મળતો હોય તો કંદ મુલ, વા કોઇ પણ જાતનું ફલ અથવા ઔષધી (સુગંધી) પદાર્થો ઘીની સાથે મિશ્ર કરીને હોમ કરવો મતલબ એવી છે કે આ આપણો નિત્ય વિધિ છે. એનો કદાપિ ત્યાગ કરવો નહીં. વખતે અગ્નિ પણ ન મળે એવો સંભવ હોય તો જળવડે જલમાં (आवृत्ति) होम કરવો.

ॐ प्रथमं भूमौगोमयेन चतुरस्रंकृत्वा । तदुपरीस्थं डीलंसंस्थाप्य । प्राङ्मुखमुपविश्य । हस्ते पवित्री धारणं । ततःदर्भगृहीत्वा पंचभूसंस्कारान् कुर्यात् । ॐ दर्भैःप- । रिसमुह्य । ३ । ॐ गोमयेन उपलिप्य । ३ । ॐ यज्ञकाष्टेन उल्लिख्य ॥ ३ ॥ अनामिकांगुष्ठेनउद्धृत्य । ३ । ॐ उद-

केनअभ्युक्ष्य । ३ इति । पंचभूसंस्कारा: । अन्वग्निरितिप्रा-
माग्नीमाहृत्य । ॐ अन्वग्नि रित्यस्यपुरोभाऋषिः त्रीष्टुप्
छंदः अग्निर्देवता अग्न्याहरणेविनियोगः ॥ १ ॥ ॐ
अन्वग्निरुषसामग्रमख्यदन्वहांनिप्रथमोजातवेदाऽ: । अनुसूर्ज-
स्यपुरुत्राचरश्मीननुद्यावापृथिवीऽआततंथ ।। अनेनाग्न्याहरणं।
पृष्ठोदिवित्यधिष्ठाप्य । ॐ पृष्ठो दिवितिकुत्सऋषिः त्रीष्टुपछंदः
अग्निर्देवताअग्न्याधाने विनियोगः ॥ २ ॥
ॐ पृष्ठोदिविपृष्ठोऽअग्निः पृथिव्यांपृष्ठोविश्वाऽओषधीराविवेश ।

ॐ अन्वग्नि ः જે અગ્નિ ઉષ:કાળ પહેલાં અગ્નિ રૂપ વડે અનુક્રમથી પ્રકાશિત રહે. સર્વનુ જાણવાવાળા આ અગ્નિ મુખ્ય સ્વરૂપ વડે દિવસોનો પ્રકાશ કરતા સુર્યના કિરણોનો સ્વર્ગ અથવા પૃથ્વિના ક્રમ વડે સર્વ પ્રકાર વડે વ્યાપ્ત થાઓ તે સર્વ પ્રકાશક લોક સૃષ્ટા અગ્નિને હમે જોઇએ છઇએ.

पृष्ठोदिवि આ અગ્નિ દ્યુ લોકમાં પરીચીત પૃથ્વિમાં પરિચીત અને જે સમસ્ત ઔષધીઓના મધ્યમાં વિરાજીત સુત્રાંહુતિ ગણોને બળ વડે પરિચીત થઇ આચરણના ધર્ષણાદિ બળ પૂર્વક અગ્નિ અથવા યજ્ઞ અથવા યજ્ઞના નિમિત્ત છે આ સમસ્ત પ્રાણીઓને હિતકારી

वैश्वानरऽःसहंसापृष्ठोऽःअग्निः सनोदिवामरिद्स्पातुनक्तंम् ।२।

अनेनसंस्कृतदेशेप्रतिष्ठापनं । ॐ हस्तेचंदनपुष्पंगृहीत्वा ग्निपूजयेत् । ॐ तदेतदृचाभ्युक्तंनमृषाश्रान्तंयदवंतिदेवा ऽअवंतिइतिनहैवंविदुषः किंचनपृषाश्रान्तंभवतिततोहा स्यैतत्सर्वदेवाऽअवंति । अरुणमात्रेवरुणपित्रेवायुसखाय श्री शान्डील्यगोत्राय शान्डील्यासित देवलेतित्रिप्रवराय पावकनाम्नेयज्ञपुरुषायनमः गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि । ॐ समितिद्वाभ्यामुपस्थानं । ॐ समितिद्वयोः प्रजापति- ऋषिः उक्ष्णीगुपरीष्टाद्बृहत्यौछंदसिचित्ताख्यावाग्नीर्देवता अग्न्यूपस्थानेविनियोगः ॥ ४ ॥

ॐ संवांमनांऽसिसव्रतासमुंचित्तान्याकरम् । अग्नेपुरी-

અગ્નિ શું દિવસ શું કે રાત્રિ શું હમેશાં હમારા પાપથી રક્ષા કરે. અથવા સર્વત્ર અગ્નિ સુર્ય વિદ્યુત રૂપ પરમાત્મા છે ને હમારી રક્ષા કરો.

संवांमनांऽसि હે ઉભય અગ્નિઓ તમારૂ મન સર્વ પ્રકાર વડે સંગત કરૂં છું મનોગત સંસ્કારોનો સંગ કરૂં છું અને હે પશુ સંબંધી ગ્રહસ્થ કાર્ય સાધક અગ્નિદેવ ? તમે હમારા અધિપતિ થાઓ અન્નભાગ યજ્ઞ નિમિત પ્રદાન કરો

ष्या धिपाभव स्वष्मऽइस्वमूर्जयजमानायधेहि ॥ ५ ॥ ॐ
[1]अग्नेत्वंपुरीष्योरयिमान् । पुष्टिमांऽअसि ! शीवाःऽकृत्वादिशः
सर्वाः स्वंयोनिमिहासद: ॥ ६ ॥ इतिद्वाभ्यामुपस्थान । व्याहृ-
तिभिः त्रिभिःश्चसावित्रैः प्रज्वाल्य । ॐ महाव्याहृतीतंम्प्र-
जापतिऋषीः यजुच्छंद: अग्निर्वायु: सूर्योदेवता ॐ तां॑सवि ।
तुरित्यंस्यकण्वऋषिः त्रिष्टुप्छंदः सवितादेवता ॐ
तत्सवितुरित्यस्यविश्वामित्रऋषिः गायत्रीछ्दः सवितादेवता
ॐ विश्वानिदेवसवितुरित्यस्य । श्यावाश्वऋषिः गायत्रीछंदः
सवितादेवताअग्निप्रज्वालनेविनियोगः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
[2]ॐ तॉं॑सवितुर्वरेण्यस्यचित्रामाहंवृणेसुमतिं विश्वजन्याम् । याम-

---

[1]अग्नेत्वं पुरीष्यो० હે અગ્નિ દેવતા તમે પશુ સંબંધી પશુ હિતકારક ધનવાન પુષ્ટિયુકત થાઓ તમારા પ્રસાદ વડે હમે ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરીએ સર્વ દિશાઓ કલ્યાણકારક થઇ અત્રે પોતાના સ્થાનમાં સ્થિત થાઓ.

[2]तां सवि० વરણિય પ્રાર્થનીય સવિતા દેવતાના સંબંધવાળી

स्य कण्वोऽअदुहत्मपीताः सहस्रधारांपयसामहींगाम् । । ॐ तत्सवितु० ६ । ॐ । [१]विश्वानिदेवसवितुर्दुरितानिपरासुव । यद्भद्रंतन्नऽआसुव ॥ ९ ॥ एभिर्मंत्रैः अग्निमज्वाल्य । पुनस्त्वे-तिसमिध्य ।[२]ॐ पुनस्त्वेतिप्रजापतिऋषिः त्रिष्टुपूछंदः अग्नि-र्देवताअग्निसमिंधनेविनियोगः ॥ १० ॥ ॐ पुनस्त्वादित्या-

---

તે વિચિત્ર અથવા બહુ પ્રકાર ફળ આપવાને સમર્થ સર્વ માણસોની હિતકારક જગતને ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ શ્રેષ્ટ બુદ્ધિને હું અભિમુખ થઇને સ્વિકાર કરૂં છું મેધાવિ અથવા કણ્વ ઋષિએ એ સવિતાના જે અતિ પુષ્ટ દુગ્ધથી પૂર્ણ સહસ્ત્ર પદાર્થો તે અથવા ઘણા કુટુંબને અથવા સહસ્ત્ર દુગ્ધધારાને ધારણ કરવવાળી આ દુગ્ધથી સઘળી સિદ્ધિઓ આપવાવાળી વાણીરૂપ ગાયન અર્થાત સવિતા દેવતાની મતિ જે કણ્વએ દોહી તેનો હું સ્વીકાર કરૂં છું કે તે બુદ્ધિ મને પ્રાપ્ત થાઓ.

[१] **विश्वानिदेव** ૦હે જગતના પ્રેરક પરમાત્મન્ સંપૂર્ણ પાપોને હમારથી દૂર કરો જે કલ્યાણકારી છે તેને હમારા પ્રતિ પ્રેરણા કરો અથવા પ્રાપ્ત કરવો.

[२] **पुनस्त्वा** ० હે અગ્ને ! ધનનિ નિમત્ત સ્તુતિ કરવાવાળા હે દેવ !

रुद्रास्त्वसवः समिंधतांपुनर्ब्रह्मणोवसुनियजश्ञैः । घृतेनत्वंतन्वंवर्धय-
स्वसत्याः संतुयजमानस्यकामाः ॥ १० ॥ ॥ २ ॥

इतिमंत्रेणप्रज्वलितस्यापि पुनरिंधनप्रक्षेपेणप्रदीप्तिकरणंसमिंधनं ।
लौकीकोदकेनवह्निपर्युक्ष्य । घृताक्तमन्नमुध्धृत्यजुहुयात् । ॐ
ब्रह्मणेस्वाहा । इदं ब्रह्मणे नमम । १ । ॐ प्रजापतयेस्वाहा
इदंप्रजापतये नमम । २ । ॐ गृह्याभ्यः स्वाहाः । इदं
गृह्याभ्यो नमम । ३ । ॐ कश्यपायस्वाहा । इदंकश्यपाय
नमम । ४ । ॐ अनुमते स्वाहा इदं अनुमते नमम । ५ ।
ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमम
। ६ । ॐ विश्वेभ्योभूतेभ्यः स्वाहा । इदं विश्वेभ्योभूतेभ्यो
नमम । ७ । ॐ अग्नयेस्विष्टकृते स्वाहा । इदं अग्नयेस्विष्ट-

આદિત્યગણ, રૂદ્રગણ, વસુગણ તમને પુનઃ પ્રદિપ્ત કરે હે ધન નેતા ? ઋત્વિગ્ યજમાન યજ્ઞ કરીને પુનઃ તમને પ્રદિપ્ત કરે. તમે ધૃતદ્વારા શરીરને વૃધિંગત કરો તમારી બુદ્ધિને હોવામાં યજમાનના મનોરથ સફળ થાઓ.

कृतेनमम । ८ । इति देवयज्ञः । अथ भूतयज्ञः । अप-उपस्पर्शः । अत्रोदककुम्भसमीपेपर्जन्यादि त्रीन्बलि दद्यात् । ॐ पर्जन्यायनमः । इदं पर्जन्यायनमम । १ । ॐ अद्भ्यो नमः । इदं अद्भ्यो नमम ॥ २ ॥ ॐ पृथिव्यैनमः । इदं पृथिव्यैनमम । ३ । द्वारशाखयोः । ॐ धातृनमः । इदं धातृनमम । १ । ॐ विधः नमः । इदंविधातृ नमम । २ । प्रतिदिशंवायवेदिशां च पूर्वे । वायवेनमः इदं वायवेनमम । १ । दक्षिणे । ॐ वायवेनमः । इवा० । २ । पश्चिमे ॐ वायवेनमः । इदंवा० । ३ । उत्तरे । ॐ वायवेनमः ॥ १ ॥ इदंवा० । ४ । ॐ प्राच्यैदिशे नमः । इद प्राच्यैदिशेनमम । ५ । ॐ दक्षिणायैदिशेनमः । इदं दक्षिणायै० । ६ । ॐ प्रतीच्यैदिशेनमः । इदं प्रतीच्यै० । ७ । ॐ उदीच्यैदिशेनमः । इदं उदीच्यै० । ८ । मध्येत्रीन् । ॐ ब्रह्मणेनमः । इदं ब्रह्मणे० । १ । ॐ अन्तरिक्षायनमः । इदं अन्तरिक्षाय० । २ । ॐ सूर्यायनमः । इदं सूर्या० । ३ । तेषामुत्तरतः । ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्योनमः । इदं विश्वेभ्योदेवेभ्यो० । २ ।

ॐ विश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः इदं भूतेभ्यो देवेभ्यो नमः तयोरुत्तरतः । ॐ उग्रसेनमः । इदंउग्रसे० । १ । ॐ भूतानां च पतयेनमः । इदंभूतानांचपतये० ।२। इतिभूतयज्ञः । अथपितृयज्ञः । एषामेवब्रह्मादिबलिनां दक्षिणप्रदेशे । ततो अपसव्यं । दक्षिणंजान्वाच्य । गोत्रेभ्यः अमुक गोत्रेभ्यः ममसमस्तपितृभ्यः । ॐ पितृभ्य स्वधानमः । इदं पितृभ्यः स्वधानमम । १ । सव्यं । पात्रंनिर्णीज्योत्तरा- परस्यांदिशिनिनयेत् । ॐ यक्ष्मैतत्तेनिर्णेजनं० नमः। इदं यक्ष्मैतत्तेनिर्णेजनं० नमम । । १ । इतिमंत्रेणपा- त्रप्रक्षालनजलंवायव्यांदिशिनिक्षिपेत् । इति पितृ- यज्ञः । अथमनुष्ययज्ञः । अतिथिभोजनपर्याप्तमन्नंषोडशग्रा- सम्मीतंग्रास चतुष्टयं वा सनकादिमनुष्येभ्योदद्यात् । कंठयम् । ॐ हंतते सनकादिमनुष्येभ्यो नमः । इदं सनकादि- मनुष्येभ्योनमम । इतिसव्यं । इतिमनुष्ययज्ञः । अथगोग्रासः । ॐ सौरभेयः सर्वहिताः पवित्राः पुण्यराशयः । प्रतिगृह्णंतु- मेग्रासंमावस्त्रैलोक्यमातरः ।१। इदंगोभ्योनमम । ॐ अपसव्यं

भूमौ वितस्ति मात्रं उदकेन मंडल कृत्वा बलिहरणं कुर्यात् ।

पूर्व

४ ॐ विधात्रे नमः इदं विधा०

१० ॐ उदीच्यैदिशे नमः इदं०

८ ॐ वायव्यै नमः इदं०

(देवयज्ञः)

१८ गृहदेवतानां नैवेद्योर्पणीय०

१७ ॐ भूतानांपतये नम इदं०

१६ ॐ उषसे नमः इदं०

(मनुष्ययज्ञ.)

१५ विश्वेभ्यो भूतेभ्यो०

१४ विश्वेभ्यो देवेभ्यो०

२० हंतते सनकादिभ्यो०

२२ ॐ यथैमतत्तेर्नीर्णजनंइतिपात्रं प्रक्षाल्य०

२१ ब्रह्मयज्ञसिध्यर्थ ३ गायत्रीजपः

३ ॐ धात्रेनमः इदं धात्रेनमम

८ ॐ प्राच्यैदिशेनमः इदं०

५ ॐ वायव्य दिशे नमः इदं०

१ ॐ दक्षिणस्यै दिशे नमः इदं०

६ वायव्यैदिशेनमः इदं०

१३ ॐ सूर्याय नम इदं०

१२ अ अंतरिक्षाय नमः इदं०

११ ॐ ब्रह्मणे नमःइदं०

(नित्यश्राद्धम्)

अपसव्येन

१९ ॐ पितृभ्यः स्वधानमः इदं

७ ॐ वायव्यै नमः इदं

९ ॐ पश्चिमायै नमः इदं०

पश्चिम

ऐंद्रवारुणवायव्यायाम्यावैनैऋतस्तथा । वायसाः प्रतिगृह्णतुभूमौ पिंडमयार्पितं । २ । इदंवायसेभ्योनमम । ॐ श्वानौद्वौश्याम-शवलौंवैवस्वतकुलोद्भवौ । ताभ्यांपिंडंप्रयच्छामिस्यातामेनावहिंसकौ । ३ । इदंश्वभ्यांनमम । ॐ पिपीलिकाः कीटपतंगकाद्याबुभुक्षिताः कर्मणिबद्धबद्धाः प्रयान्तुतेतृप्तीमिदंमयान्नंतेभ्योविसृष्टंसुखिनोभवंतु । ४ । इदंपिपिलिकादिभ्योनमम ॥ हस्तौपादौ-प्रक्षाल्याचम्य । त्र्यायुषमितिमंत्रेणभस्मधारणं । ॐ त्र्यायुषं । १ । इतिमंत्रेणभस्मधारणं । गच्छगच्छसुरश्रेष्ठअजासंतान वाहन । यत्रब्रह्मादयोदेवास्तत्रगच्छहुताशन । १ ।

ॐ यज्ञ यज्ञंगच्छायज्ञपतिंगच्छस्वांयोनिंगच्छस्वाहा । एषते यज्ञोयज्ञपतेसहसूक्तवाकः सर्ववीरस्तं जुषस्वस्वाहा ॥

यज्ञ यज्ञं गच्छ० હે યજ્ઞ ! પોતાની પ્રતિષ્ટાને નિમિત્ત કૃષ્ણ ભગવાનના પ્રતિ ગમન કર પોતાની કારણભુત વાયુની ક્રિયા શક્તિના પ્રતિ અથવા દ્રવ્ય દેવતાના પ્રતિ ગમન કર. આ આહુતિ ઉત્તમ

इतिअग्निविसर्जनं । अग्नेत्यादि० । मयाअनेनपृष्टोदेवि विधानोक्त वैश्वदेवकर्मणाकृतेनभगवान् महाप्रजापति प्रीयतां ॥

(ભોજન કરવા અગાઉ ઉપર લખેલા બલિને પશુઓને આપ્યા બાદ ભોજન કરવું).

पंचसूना गृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्करः ॥
कंडनी चोदकुंभी च तासां पापस्य शांतये ॥
पंचक्लृप्ता महायज्ञाः प्रत्यहं गृहमेधिनां ॥

(पशुवधस्थानं सूना सूनाइव सूना हिंसास्थानगुणयोगात् चुल्लयादयः पंच जीवादिहिंसास्थानानि)

ચૂલામાં લાકડાં બાળતી વખતે અજાણપણે અનેક જીવજંતુ બળી જાય છે. અનાજને દળતી વખતે ઘંટી (યંત્ર)માં પણ જીવહિંસા થાય છે. ઝાડું કાઢતી વખતે પણ જીવહિંસા થાય છે.

પ્રકાર વડે ગૃહિત થાઓ. હે યજમાન આ અનુષ્ટાન ક્રિયા થઈ યજ્ઞ તારો છે જો કે આ યજ્ઞ ઋગવેદના સૂક્ત અથવા સામવેદી વાક્યો વડે યુક્ત છે તથા સોમ સવન ચરૂ પુરોડાશાદિ વડે પુર્ણ છે તે યજ્ઞને ફળ ભોગવવાથી સેવન કરો આ આહુતિ ઉત્તમ પ્રકાર વડે ગૃહિત થાઓ.

અન્નને ખાંડતી વખતે પથરામાં જીવ કચરાઇ જાય છે તેમજ (उदकुंभ) પાણીઆરામાં જીવ અજાણપણે મરી જાય છે આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારના દોષની નિવૃત્તિ માટે વેદો તથા "मनुस्मृति" ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં पंचमहायज्ञ કરવાનું લખ્યું છે માટે संध्या, देवपुजा, तर्पण वैश्वदेव તથા अतिथि સત્કાર અવશ્ય કરવા

५ (अथ पंचमो मनुष्ययज्ञः)
(नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्)

આ પાંચમો મનુષ્યયજ્ઞ કહેવાય છે એટલે મનુષ્યે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી પોતાના સમયાનુસાર અતિથિ અભ્યાગતની સેવા કરવી. કોઇપણ જાતિનો બ્રાહ્મણ હોય છતાં તેનાપર ક્રોધાતુર ન થતાં તેનું યથાશક્તિ સન્માન કરવું, અયોગ્ય શબ્દો બોલવા નહિં કારણ કે મનુષ્યદેહમાં ઉત્પન્ન થઇ પોતાની ઉત્તમ જાતિનો ઓદ્ધો પોતાને હાથે છોડી દેવા માંગશો તો આગળ પુનઃ એજ જાતિમાં તમારો જન્મ થવો દુર્લભ છે જેમ આપણે ધર્મ તરિકે સમજી મિથ્યાવાદમાં પડવું તેના કરતાં ધર્મ શું વસ્તુ છે તેનું યથાર્થ મનન કરતા રહેવું. જુઓ મનુભગવાન ધર્મની કેવી વ્યવસ્થા બતાવે છે.

वेदः स्मृतिः सदाचार स्वस्यच प्रियमात्मनः ॥
एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्धर्मस्य लक्षणम् ॥१॥

ચારે વેદમાં કહેલી વાર્તા, (બાબતો) મન્વાદિ સ્મૃતિ, સિધ્ધ લોકો (महर्षि) એ પાળેલા સદાચાર, તથા પોતાના મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રિય લાગે તેવા ધર્મો, આ ચાર પ્રકારથી ધર્મનું લક્ષણ બતાવ્યું છે.

ઉપર દર્શાવેલા ધર્મના લક્ષણ સંબંધી વિચાર કરશો તો માલમ પડશે કે ધર્મ કેવી રીતે પાળવો જોઈએ કારણ કે એ પ્રભુએ ચાર વર્ણ બનાવી છે તેમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ જાતિને (દ્વિજ) કહેવાય છે તેણે (શ્રુતિ) એટલે વેદ અને (સ્મૃતિ) ધર્મશાસ્ત્રોમાં કહેલાં કાર્યો તથા શિષ્ટ પુરૂષોનો સદાચાર પાળવાને પ્રયત્ન કરવા. વળી મનુભગવાને કહ્યું છે કે,

योवमन्येत ते मूले हेतुः शास्त्राश्रयाद्विजः ॥
स साधुभिर्बहिष्कार्यो नास्तिको वेदनिंदकः २

ઉપર દર્શાવેલા વેદ તથા સ્મૃતિઓના વાક્યોને માત્ર પોતાના દુરાગ્રહથી માનતો નથી તેને સજ્જનોએ પોતાની પંક્તિમાં દાખલ કરવો નહિ કારણ કે વેદ તથા સ્મૃતિની નિંદા કરનારને શાસ્ત્રકારોએ નાસ્તિક ગણેલો છે.

વળી પોતાની સહાય માટે પિતા વા માતા તેમજ છોકરો તથા સ્ત્રી કાંઇ સાથે આવવાના નથી પરંતુ અંત સમયે એક ધર્મ સહાયતા કરશે. માટે સામાન્ય રીતે કોઇને હિંસા (કઠોર) વચન કહેવાં નહિ, હમેશાં સાચું બોલવું, કોઇની વસ્તુ વગર કહે ઉપાડી લેવી નહિ. હમેશાં પવિત્રપણે રહેવું ઇંદ્રિયોને દુર વિષયોમાં ન જવા દેતાં પોતાના નિયમમાં રાખવી. અતિથી તથા અનાથ પ્રાણિઓને અન્નવસ્ત્રાદિ દાન કરવું સર્વ ભૂત પ્રાણિપર સમદૃષ્ટિથી દયા રાખવી પડેલાં દુઃખસુખનુ સહન કરવું આ પ્રમાણે સામાન્ય ધર્મ કહ્યાછે.

જેમ સમુદ્ર તથા નદી તરી જવા માટે વહાણ અથવા હોડીઓ સાધનરૂપ થાય છે તેજ પ્રમાણે સંસારરૂપ સમુદ્ર તરવા માટે પ્રાણીમાત્રને માટે તેમાં ઉત્તમ દેહ ધારણ કરનારા સંસ્કારી (द्विज) એઓને માટે તો પંચમહાવિધિ ઉતમ ગણાય છે માટે શ્રધ્ધાપૂર્વક એનું સેવન તથા આચરણ કરશો તો મનુષ્યદેહની સફળતા છે એમ માનવાને યોગ્ય છે.

(इतिपंचमहायज्ञाः)

यज्ञोपवीत धारण विधिः

सूतके मृतके चैव गते मासचतुष्टये ॥
नवयज्ञोपवीतानि धृत्वा पूर्वाणि संत्यजेत् ॥

જનના શૌચ (પીંઢરૂં) તથા મરણનું સૂતક પ્રાપ્ત થાય તુટી જાય અથવા જનોઇ બદલવાને ૪ માસ થઇ ગયા હોય ત્યારે, નવીન યજ્ઞોપવીત ધારણ કરી પ્રથમ પેહેરેલી જનોઇનો ત્યાગ કરવો.

પ્રથમ આચમન પ્રાણાયામ કરી નિચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો.

अद्येत्यादि० मम श्रौतस्मार्त कर्मानुष्ठानसिद्ध्यर्थं (अमुक) कर्मांगत्वेन यज्ञोपवीतधारणं अहं करिष्ये ॥

પછી હાથમાં જનોઇને સંપુટ તરીકે રાખી દશવાર ગાયત્રી મંત્ર ભણી જવો. ત્યારબાદ નિચે પ્રમાણે નવતંતુ દેવતાનું आवाहन કરવું.

ॐ प्रथम तंतौ ॐकारं आवाहयामि ॥ १ ॥ द्वितीय तंतौ अग्निं आवाहयामि ॥ २ ॥ तृतीय तंतौ सर्पान आवाहयामि ॥ ३ ॥ चतुर्थ तंतौ सोमं आवाहयामि ॥ ४ ॥ पंचमतंतौ पितॄन् आवाहयामि ॥ ५ षष्ठ तंतौ प्रजापतिं आवाहयामि ॥ ६ ॥ सप्तम तंतौ अनिलं आवाहयागि ॥ ७ ॥ अष्टम तंतौ यमं आवाहयामि ॥ ८ ॥ नवम तंतौ विश्वन् देवान् आवाहयामि ॥ ९ ॥ ग्रंथिमध्ये ब्रह्मणेनमः ब्रह्माणं आवाहयामि ॥ ॐ विष्णवेनमः विष्णुं आवाहयामि ॥ ॐ रुद्रायनमः रुद्रं आवाहयामि ॥ तंतुदेवताभ्योनमः गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥

પછી નીચેના મંત્રથી યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવી.

ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुंच शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तुतेजः ॥ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्यत्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ॥

પછી નીચેનો મંત્ર બોલી જુની યજ્ઞોપવીતનો ત્યાગ કરવો.

एतावद्दिन पर्यंतं ब्रह्मत्वं धारितं मया ॥ जीर्णत्वात् त्वत्परित्यागो गच्छ सूत्र यथा सुखं ॥ આ પ્રમાણે મંત્ર ભણી શિરોમાર્ગથી ત્યાગ કરી. યથાશકિત ગાયત્રી જપ કરવો.

संकल्पः—अनेन नवयज्ञोपवीतधारणेन श्रीपरमेश्वरः प्रीयतांनमम ॥ इति यज्ञोपवीत धारण विधिः ॥

अथ भोजनप्रयोगः

પૂર્વાભિમુખે આસન ઉપર બેસી પોતાને જમણે પાસે જળપાત્ર મૂકી દક્ષિણ તરફથી ચતુષ્કોણ[1] મંડળ કરી ઘૃતયુકત અન્નવાળું પાત્ર તે ઉપર મૂકવું.

---

१ देहे देवे चतुष्कोणं वर्तुलं पितृकर्मणि। त्रिकोणं हि प्रकुर्वीत प्रेतक-

पंक्ति वारणम्[1]—ॐ नमो भगवते वासुदेवाय એ મંત્ર વડે દક્ષિણ તરફથી જમણે હાથે જળધારાથી પ્રદક્ષિણા કરી, અન્નને નમસ્કાર કરવા. પછી,

अन्नाभिमंत्रणम्—ગાયત્રીમંત્ર ભણી જઈ **सत्यंत्वत्तेन परिषिंचामि** આ મંત્ર ભણી દિવસે અન્નને ચારેબાજુ પાણી છાંટવું. (અને રાત્રીએ ગાયત્રી મંત્ર ભણી **ऋत त्वा सत्येन परिषिं-चामि** એ મંત્ર ભણી પાણી છાંટવું.)

भूमौ बलिः—અન્નપાત્રની દક્ષિણ તરફ ॐ भूपतये स्वाहा नमः । ॐ भुवनपतये स्वाहा नमः । ॐ भूतानां पतये स्वाहा

मणि सर्वदा । विधाय द्वे पैत्र्ये च वेदांगुलिप्रमाणत यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तु राक्षसाः । हरन्ति रसमन्नं च मंडलेन विवर्जितम् ॥

१ एकपंक्त्युपविष्टानां दुष्कृत यद्दुरात्मन । सर्वेषां तत्समं तेषां यावत्पंक्तिंन भिद्यते ॥ १ ॥ એક પંક્તિએ બેઠેલાઓમાંના કોઈ દુરાત્મા (પાપી)નું પાપ, તે પંક્તિભેદ ન થાય ત્યાં સુધી તે સઘળાને એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે. માટે પ્રદક્ષિણા કરી પંક્તિભેદ કરવો.

૨ भूपतये॰ પૃથ્વિના પતિને બલિ અર્પણ કરૂં છું. भुवनपतये॰ ગ્રહમાં રહેનારા દેવતાઓને બલિ અર્પણ કરૂં છું. भूतानां॰ પ્રાણી માત્રનો જે નિયામક તેને બલિ અર્પણ કરૂં છું.

नमः એ ત્રણ મંત્ર વડે બદરી ફળ પ્રમાણે ત્રણ બલિ ભૂમિ ઉપર મૂકવા. પછી હાથ ધોઇ નાંખી, હસ્તપાદમુખાર્દ્ર-હાથ પગ અને મોઢું ભીનું છે જેનું એવો) હાથે, પગે મોઢે પાણી ફેરવવું.

आपोशनम्—જમણા હાથમાં જળની અંજલી લઇ (**अन्नब्रह्म रसोविष्णुर्भोक्ता देवो महेश्वरः । एवं ध्यात्वा द्विजो भुंक्ते सोऽन्नदोषैर्न लिप्यते ।** એ મંત્રનું ધ્યાન કરતાં ડાબે હાથે પાત્રનો સ્પર્શ કરી-**ॐ अमृतोपस्तरणमसि स्वाहा** એમ કહી અર્ધું જળ પી જઇ બાકીનું ભૂમિ ઉપર બલિ મૂકેલા તે જગ્યાએ નાંખવું. પછી મૌન ધારણ કરી વિષ્ણુ ધ્યાન કરીને અન્નની પાંચ પ્રાણાહુતિ નીચે પ્રમાણે મુખમાં આપવી.

प्राणाहुतयः—**ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय स्वाहा । ॐ व्यानाय स्वाहा । ॐ उदानाय स्वाहा । ॐ समानाय स्वाहा ।** એ પાંચ મંત્રવડે પાંચ આહુતિ (**ॐ ब्रह्मणे नमः** એ છઠ્ઠી આહુતિ પણ અપાય) મુખમાં આપવી. પછી પાત્ર સ્પર્શ અને મૌનનો ત્યાગ કરી, ડાબે હાથે બેઉ આંખે પાણીનો સ્પર્શ કરવો. પછી

शिखामुक्तिः—ब्रह्मपाशसहस्राणि० એ મંત્રવડે શિખા છોડી નાંખવી. પછી યથેચ્છ ભોજન કરી બાકી રહેલાં અન્નની અન્નપાત્રની ડાબી બાજુએ એક चित्राहुति આપવી. પછી

उत्तरापोशनम्—હાથમાં જળ લઇ ॐ **अमृतापिधानमसि स्वाहा** એ મંત્રવડે અર્ધું જળ પી જઈ, બાકીનું વામભાગે પિતૃબલિ આપેલો ત્યાં નાંખવું. પછી ડાબે હાથે શિખા બાંધી હાથ ધોઇ યથાવિધિ મુખશુદ્ધિ કરવી. આચમન કરવું. પછી આંખે પાણીનો સ્પર્શ કરવો. પછી–**अगस्त्यं वैनतेयं च शनिं च वडवानलम् । अन्नस्य परिणामार्थं स्मरेद्भीमं च पंचमम् ॥** એમ કહી પેટે હાથ ફેરવવો. પછી શુદ્ધિને માટે તુળસીપત્ર મ્હોમાં નાંખી **भोजनान्तेशतपदं गच्छेत्**સો પગલાં ચાલવું.

અગસ્ત્ય મુનિ. ગરુડ, શનિ, અગ્નિ અને ભીમ એપાંચનું અન્નના પચનાર્થે સ્મરણ કરવું.

જુનાં અને જાણીતા ડાકટર ઊત્તમરામ જીવણરામ

ઇચ્છાપોરીયાનું બનાવેલું

બાળામૃત

આ દવા ઘણી જાતની દેશી વનસ્પતીઓનો અરગ બનાવી સરબતનાં રૂપામાં બનાવેલી છે, એનો ઉપયોગ કરવાથી બાળકોનાં જુનાં અને બારીક તાવો અજીરણથી થતા ઝાહડા પેટની બજીયાત, મરડો, અતીસાર, લોહીનું પડવું લીલા રંગનાં ચીકણાં પેટ આવે તે, દાંત આવતા થતી સઘળી બીમારીઓ, ઉપલીચું, ચસક નસોનું ખેંચાવું આંકડીનું દરદ, અતીશય રડવું, તાવ, ખાંસી, હાંફણ શશણી છાતીનાં ખરબરાટ આંગ પર ગરમીથી થતા ફોલ્લા, શપૂરા પર ચાંદી પડે તે (અગારુ) મોડામાથી લાળ નીકળે ચાંદી પડે. પાંડુવિકાર તાવ રહે શિણ, હડખી ઠાંસા વીગેરે તમામ બચ્ચાઓના રદોને ઘણોજ ફાયદો કરે છે. એની અજમાયેશ હમારા કાલબાદેવી રોડવાળા દવાખાનામાં ખાત્રી કરવાથી પોણાસો વરસની લાંબી મુદતમાં લાખો બચ્ચાંઓને મન માનતો ફાયદો આપેલો છે ને હમોએ પોતે તેમજ હમારાં હજારો ઘરાકોની ખાત્રી કરેલી છે તેથી સઉકોઇને ૧ શીશી અજમાવવા પુરતી હમારી ભલામણ છે.

શીશી એકની કિંમત રૂપીઆ ૦-૧૨-૦

હમારી ખાસ ભલામણ છે કે એક શીશી ચઉ બચ રવાલ કુટુંબવાળાએ અજમાવવી:—

કીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

મળવાના ઠેકાણાં:-

ડા. ઊત્તમરામ જીવણરામ

ઇચ્છાપોરીયાનાં દવાખાનામાં

કાલબાદેવી રોડ મુંબઈ

શહેરમાં જયંતિલાલ ઉતમરામ ઇચ્છાપોરીયા

ડૉ ઉતમરામ ઇચ્છાપોરીઆનો મહોલ્લો. રાંદેર

તથા ડૉ ભીણાભાઈ લક્ષ્મીદાસના દવાખાનામાં,

મુ. મોટા ફળીઆ રોડ, રાંદેર

સુરત:—ડી એન. પટેલ, કણપીઠ બજાર, સુરત